

ЖІНОЧЕ ОБЛИЧЧЯ

ЗАРУЧНИКІВ ДОНБАСУ

МЕДІЙНА
ІНІЦІАТИВА

за права людини

MI

Звіт підготовлено Медійною ініціативою за права людини у рамках **проєкту “Жіноче обличчя заручників Донбасу”** (“Female face of Donbas hostages”), що реалізується МІПЛ з березня по грудень 2021 року **за фінансової підтримки Федерального міністерства закордонних справ Німеччини**.

Авторка – **Тетяна Катриченко**

Тетяна Катриченко – журналістка та координаторка МІПЛ. Працювала у журналі “Главред” та на телеканалі “СТБ”, співпрацювала з виданнями “День” та “Українська правда”. Нині є політичним оглядачем журналу “Фокус”. З 2015 року займається висвітленням теми незаконно затриманих громадян України на території Криму та Донбасу. Починала з журналістських матеріалів, згодом долучилася до організації адвокаційних кампаній, які мали сприяти звільненню заручників.

Від імені МІПЛ щиро дякуємо всім, без кого проведення дослідження і підготовка цього звіту були б неможливими.

Найперше – учасникам опитування, які погодились розповісти свої історії.

А також:

Віталію Хекало, юристу Української Правової Консультативної Групи;

Катерині Бусол, к.ю.н., національній консультантці Global Survivors Fund, ініціативи лауреатів Нобелівської премії миру Деніса Муквеге та Наді Мурад, у дослідженні потреб потерпілих від сексуального насильства, пов’язаного зі збройним конфліктом в Україні. Катерина надала свої коментарі в особистій якості;

Анні Гаврилук, ілюстраторці;

Віктору Ковальчуку, фотографу;

В’ячеславу Боднару, дизайнеру верстки.

Посольство
Федеративної Республіки Німеччина
Київ

© Медійна ініціатива за права людини, 2021
mihhr.ngo@gmail.com

Використання повністю або частково матеріалів звіту у будь-якому вигляді можливе лише за письмової згоди МІПЛ

ЖІНОЧЕ ОБЛИЧЧЯ ЗАРУЧНИКІВ ДОНБАСУ

З М І С Т

● ВСТУП	6
● РОЗДІЛ I	
Позбавлення волі	8
1.1. Затримання: причини та обставини	8
1.2. Шок від першого допиту	11
1.3. Обвинувачення: шпигунство	12
1.4. Місце та умови утримання	13
● РОЗДІЛ II	
Під тиском	16
2.1. Фізичний вплив	16
2.2. Психологічний вплив	20
2.3. Комунікація з рідними	22
2.4. Примусові роботи	23
2.5. Заборони та дозволи	24
2.6. Релігія та віросповідання	25
2.7. Медична допомога	26
2.8. Розлучення матері та дитини	27

● РОЗДІЛ III	
Доступ до правосуддя	29
3.1. Право на захист	29
3.2. “Судовий процес”	31
3.3. “Покарання” та “відбування покарання”	32
3.4. День звільнення	34
● РОЗДІЛ IV	
Невизначеність, або життя після звільнення	36
4.1. Стрес і психологічна підтримка	36
4.2. Ресоціалізація	38
4.3. Житло та інші базові потреби	39
4.4. Статус	39
4.5. Покарання для кривдників	40
● РОЗДІЛ V	
По той бік заручництва	42
5.1. Затримання очима родичів	42
5.2. Погрози та виїзд	44
5.3. Нові умови життя	45
5.4. Боротьба за звільнення	46
● РЕКОМЕНДАЦІЇ	47

ПОКАЖЧИК АБРЕВІАТУР:

АТО	Антитерористична операція
ОРДЛО	окремі райони Донецької і Луганської областей
“МГБ”	так зване міністерство державної безпеки
“ЛНР”	так звана Луганська народна республіка
“ДНР”	так звана Донецька народна республіка
НЗФ	незаконні збройні формування
СІЗО	слідчий ізолятор
ІТТ	ізолятор тимчасового тримання
СБУ	Служба безпеки України
ЗСУ	Збройні сили України
МВС	Міністерство внутрішніх справ
ККУ	Кримінальний кодекс України
ОБСЄ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
МКЧХ	Міжнародний Комітет Червоного Хреста
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
РФ	Російська Федерація
МГП	міжнародне гуманітарне право
МППЛ	міжнародне право прав людини
МІПЛ	Медійна ініціатива за права людини
КПВВ	контрольний пункт в'їзду-виїзду
МКС	Міжнародний кримінальний суд

ВСТУП

За даними Служби безпеки України (СБУ), у заручниках у представників незаконних збройних формувань (НЗФ) з 2014 року опинилися 3360 осіб, зокрема 276 жінок. Такі цифри СБУ надала на запит МІПЛ у серпні 2021 року¹. Насправді, кількість незаконно затриманих в окремих районах Донецької та Луганської областей (ОРДЛО) може виявитися у кілька разів вищою, оскільки у процесі звільнення людей не завжди брали участь українські спецслужби – когось відпускали через відсутність “доказів”, а родичам деяких вдавалося самостійно вирішити питання звільнення, заплативши чималі кошти за свободу своїх рідних.

Загалом процес звільнення заручників усі роки був справою засекреченою. І причин на те кілька. Особи, які де-факто відповідальні за звільнення, рекомендували не розголошувати подробиці затримання для якомога швидшого звільнення. Збереження тиші справді інколи допомагало звільнити (а часто – обміняти людей за допомогою СБУ на представників НЗФ, затриманих українськими правоохоронцями). Окрім того, родичі заручників були переконані, зайва публічність могла зашкодити людині, захопленій у заручники (їй могли погіршити умови утримання, погрожувати здоров'ю та життю). Проте ці дві причини мовчання були актуальними на початку збройної агресії Російської Федерації (РФ)², поки перемовини про взаємне звільнення не стали одним із завдань Тристоронньої контактної групи з мирного врегулювання ситуації на сході України. Після цього людину, затриману за політичними мотивами (а ми маємо на увазі затриману за проукраїнську позицію – висловлювання про цілісність України, дописи у соціальних мережах, розміщення фото та навіть лайки, наявність родичів, які служать у поліції чи Збройних силах

¹ Відповідь СБУ на запит МІПЛ від 2 серпня 2021.

² Термін “збройна агресія Російської Федерації” використовується тут і надалі відповідно до Закону України “Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях”, доступ за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>

України (ЗСУ) тощо), представники НЗФ дедали частіше вирішували тримати для так званого обміну полоненими, про проведення якого домовлялися Україна та Росія на найвищому рівні. А оскільки взаємні звільнення за останні три роки відбувалися нечасто – з грудня 2017 року по вересень 2021 року відомо тільки про три таких “обміни”, то людям доводиться лишатися в заручниках роками. А нерозголошення прізвищ заручників та умов їх утримання призводить до того, що у представників влади, де-факто відповідальних за процес звільнення, та у суспільства не сформувалася чітка вимога попереджати нові затримання та прискорити процес звільнення.

Тим часом, тільки за офіційними даними, станом на початок серпня 2021 року у заручниках на території ОРДЛО залишалося 296 осіб, з яких 30 жінок. Більшість із них були затримані протягом останніх двох років, деякі незаконно перебувають за ґратами вже понад чотири роки. Серед них і Олена Зайцева – жінка, яку затримали в лютому 2019 року лише за те, що вона намагалася не допустити незаконного арешту представниками НЗФ свого 19-річного сина. Станом на вересень 2021 року Зайцеву утримують у слідчому ізоляторі (СІЗО) Донецька, вона має суттєві проблеми зі здоров'ям і потребує госпіталізації. Там також утримують лікарку-дерматолога Наталію Стаценко за підозрою у шпигунстві, а вона має захворювання хребта і потребує термінової операції. Нині в СІЗО та колоніях ОРДЛО утримують і Людмилу Гусейнову, Ольгу Мозолевську, Оксану Паршину, Олену Федорук, Марину Юрчак, Олену Пех та інших.

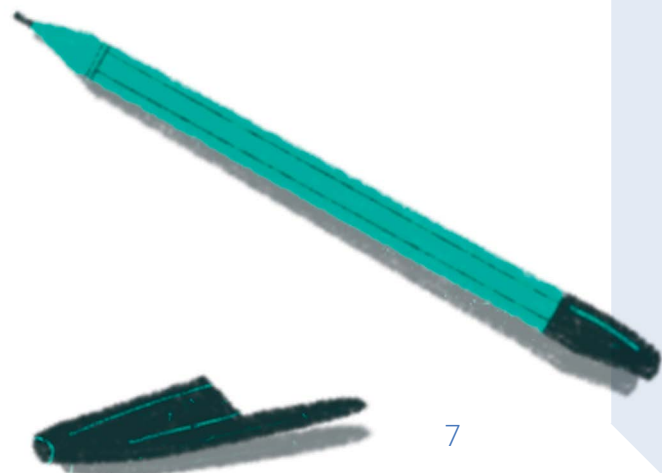
Аби актуалізувати тему заручників на Донбасі, МІПЛ вирішила реалізувати проєкт “Жіноче

обличчя заручників Донбасу” і показати явище заручництва через проблему незаконного утримання жінок. Для цього ми розробили анкету для опитування та провели інтерв'ю з 12 колишніми заручницями, звільненими протягом 2017-2019 років. Прізвища двох із них не потрапили в офіційні списки незаконно затриманих осіб – їхні родичі не подавали заяви до СБУ через те, що жінок звільнили за місяць після затримання. Також ми поговорили з п'ятьма членами родин жінок, які нині перебувають у заручниках.

Окремо, і вперше в рамках подібних досліджень, згадали проблему жінок – родичок заручників та заручниць. Ці жінки залишаються часто у тіні. Хоча вони самі себе називають також заручницями обставин – після затримання рідної людини їхнє життя зазнає змін, адже їм доводиться витримати погрози й обшуки, пережити переїзд, влаштувати своє життя і життя своїх родин на новому місці.

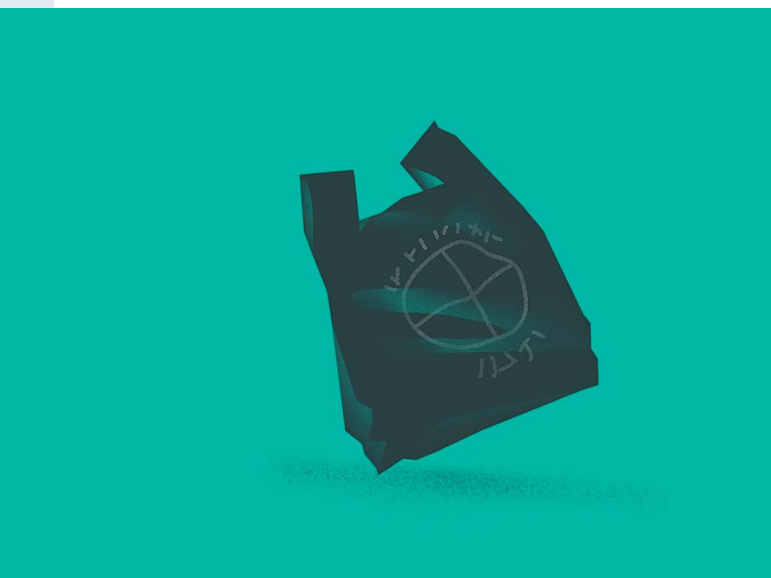
“Під час мого затримання те, що я жінка, не мало жодного значення і впливу. Мене били і не цуралися того, що за віком я їм у матері годжуся. Таких понять, як вік та стать, там немає, такі “дрібниці” їх не цікавлять”, – мешканка Донецької області, колишня заручниця Ольга Політова

Цей звіт підготовлений на основі свідчень жінок. Він складається з п'яти розділів, у яких йдеться про період від арешту та першого допиту до звільнення та складнощів життя після нього. У підсумку ми сформулювали рекомендації українській владі, громадянському суспільству та міжнародним партнерам України.

РОЗДІЛ I

ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

1.1. ЗАТРИМАННЯ

Зранку 14 жовтня 2016 року Галина Гайова, старша медсестра пологового відділення лікарні в Докучаєвську, міста за 40 км на південь від Донецька, була у своєму робочому кабінеті.

“Задзвонив телефон, хто це був – зараз навіть не пам’ятаю. Говорить: “Вас Сергій Петрович шукає”. Сергій Петрович – це головний лікар. Вийшла, він стояв біля ординаторської. А з ним ще двоє чоловіків. У голові швидко почали складатися пазли – я розуміла, що десь їх бачила. Біля мого двору – мабуть, стежили. Вони мене і забрали”, – розповідає 62-річна жінка.

Галина Гайова

Галина згадує подальший обшук у квартирі: “Їх у моєму помешканні цікавили гроші, коштовності. Але вони нічого не знайшли – тільки старі сім-картки від телефонів, старий процесор від комп’ютера, якісь флешки. На флешках лише дипломна робота сина та курсові”. Після обшуку незнайомці посадили Галину Гайову в машину та сказали, що треба поїхати в “МГБ”.

Від початку збройної агресії РФ проти України цивільні жителі на непідконтрольних уряду України територіях Донецької та Луганської областей страждають від переслідувань, деяких безпідставно затримують представники НЗФ, що відображено у численних звітах міжнародних правозахисних організацій, а також документах міжнародних міжурядових організацій (наприклад, у Доповідях щодо ситуації з правами людини в Україні за результатами роботи Моніторингової місії Організації Об’єднаних Націй з прав людини в Україні³). Відповідно до статті 34 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни⁴, цивільні особи не можуть розглядатися як учасники конфлікту за умови, якщо вони не мають зброї та не виступають на боці однієї з

³ Доступ за посиланням: <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/32ndReportUkraine-ua.pdf>

⁴ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 12 серпня 1949 року, доступ за посиланням: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

протиборчих сторін, а захоплення їх у полон – це грубе порушення норм міжнародного гуманітарного права (МГП).

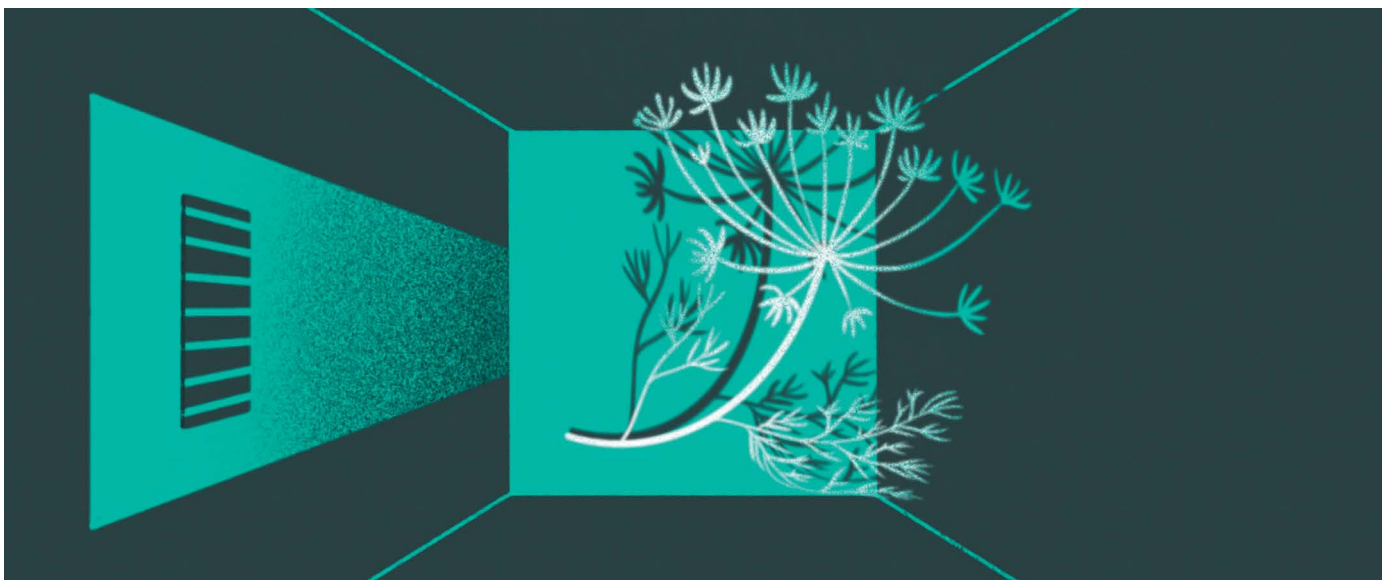
Серед тих, хто часто потрапляє під пильну увагу представників НЗФ, можна виокремити кілька груп. По-перше, у зоні ризику – **медичний персонал**, ті, хто працюють у хірургічних та травматологічних відділеннях, і могли бути свідками надання допомоги після отримання травм і поранень особам, які брали участь у бойових діях на боці представників НЗФ. Серед дванадцяти опитаних під час проекту колишніх незаконно ув'язнених (заручниць) четверо були медсестрами і лікарями.

По-друге, **жінки, які часто перетинали лінію розмежування з окупованими територіями з особистих причин або у зв'язку з громадською активністю.** Більшість таких затримують безпосередньо під час перевірки документів на блокпостах. “19 березня 2018 року мене зупинили на пропускному пункті “Майорськ”, коли я їхала на підконтрольну Україні територію. У Харкові у мене жили двоє синів, а 80-річна хвора мама, за якою я мала доглядати – у Горлівці”, – розповідає 50-річна Марина Чуйкова. 59-річну Людмилу Гусейнову (Пархоменко), жительку окупованого Новоазовська, представники НЗФ викрали 9 жовтня 2019 року та досі утримують у заручниках. За словами її рідних, очевидною причиною її незаконного затримання була її волонтерська діяльність. За словами чоловіка затриманої Дмитра Пархоменка, протягом п'яти років Людмила опікувалася дітьми-сиротами, які жили фактично

на лінії фронту – в селі Приморському Донецької області. На її прохання люди на підконтрольній Україні території збирали дитячий одяг і взуття, купували шкільне приладдя, вітаміни, цукерки, книги, іграшки. Усі ці речі вона отримувала на пошті у Маріуполі. “А далі ми з дружиною частинами доставляли все це в сільську школу села Приморське, підконтрольного бойовикам”, – пригадує Дмитро Пархоменко.

По-третє, особлива увага представників НЗФ була прикута до **перевізників.** Ризиковані транспортні послуги – перевозити через лінію розмежування громадян – могли надавати і жінки, і чоловіки. “Одна з затриманих була дорослою жінкою, вона раніше возила людей з Алчевська на море, була водієм у фірмі “Азов”. З початком війни про море всі забули, і жінка почала їздити до Харкова, Ізюма, Світлогірська. Бойовики подумали, що вона працює на “укропів”, оскільки фірма має назву “Азов” (таку ж назву має полк Національної гвардії України)”, – розповідає 43-річна мешканка Луганська Тетяна Горбуліч, яка й сама була затримана представниками НЗФ у березні 2018 року під час перетину контрольного пункту в'їзду-виїзду (КПВВ).

При цьому, більшість опитаних заручниць стверджують, що вони не розуміли, чому відбувається затримання, адже, на їхню думку, не вчиняли нічого, що могло б спровокувати такі дії представників НЗФ. Хоча визнають, що напередодні помічали стеження – як і Галина Гайова, деякі говорять, що бачили підозрілих людей біля свого дому чи місця роботи.

Марина Чуйкова

1.2 ШОК ВІД ПЕРШОГО ДОПИТУ

“ Мене повели на допит, де принижували і ображали, змушували підписати якісь документи. Якщо я не хотіла про щось говорити або не могла згадати, водили в іншу кімнату, де були люди, які кричали, морально тиснули, принижували, могли вдарити. Мені спеціально показали невідомого чоловіка, якого били у мене на очах, казали, що зі мною зроблять те саме. Тоді я підписала все, що мені говорили. Насправді, всі мої “зізнання” були у них готові заздалегідь – їх тільки роздрукували і дали

підписати. Періодично вдягали мішок на голову – я бачила лише ноги присутніх, і чула розмови між невідомими особами. “Розстріляйте її,” – сказав чоловік у дорогих туфлях. “Точно розстріляти? – запитав інший. “На...уй розстріляти!” – сказав перший. А далі мене кудись повели. Що я пережила у ці моменти, словами не передати. Спочатку плакала, потім себе заспокоювала: “Ну вистрілять, потерпиш п’ять хвилин болі, і все”. Якийсь час до мене ніхто не приходив, а значить, у мене був ще один день життя”, – згадує деталі першого “допиту” Марина Чуйкова.

Зі свідчень колишніх заручниць, на перший допит усіх незаконно затриманих як у Луганській, так і в Донецькій області **привозили до "МГБ"**. У Донецьку – до будівлі, що розташовується за адресою бульвар Шевченка, 26 (раніше у цьому приміщенні був Донецький науково-дослідний інститут чорної металургії та Апеляційний адміністративний суд), у Луганську – на вулиці Радянській, 79 (колишня будівля Управління СБУ в Луганській області).

Те, що їх привозили саме у ці приміщення, багато хто із заручниць здогадувалися пізніше, адже весь час після затримання вони перебували не тільки в кайданках, а й у мішках на голові (суконних, часто армійських або поліетиленових). Їх знімали лише у кабінеті. "Пам'ятаю кімнату з кількома столами та технікою, на стіні два портрети – президента РФ Володимира Путіна та ватажка представників НЗФ Олександра Захарченка", – згадувала колишня заручниця.

Під час перших "допитів" у приміщеннях було одразу кілька людей – "оперативників". Деякі з цих людей хотіли залишатися невідомими та невпізнаними, тому або не дозволяли знімати поліетиленовий пакет з голови, або самі були у балаклавах. Але інколи затриманим вдавалося розпізнати обличчя. Після звільнення колишні заручниці дізнавалися, що деякі люди, причетні до їхнього незаконного затримання, до початку збройної агресії РФ працювали в українських правоохоронних органах, а після – почали співпрацювати з окупаційною владою. В інтерв'ю жінки згадують кілька однакових імен та прізвищ. З деякими вони були навіть знайомі особисто.

Згадують колишні заручниці і про присутність громадян РФ, ймовірно, військовослужбовців.

Ціль таких "допитів" – за допомогою погроз, залякування, застосування фізичної сили отримати "зізнання". Учасники всіх цих процедур знали, що заради цього, особливо у перші дні затримання, вони можуть діяти як завгодно на власний розсуд.

1.3 ОБВИНУВАННЯ

Найпоширенішою причиною затримання, про яку заручниці дізнаються згодом, у т.з. ДНР є ймовірна "співпраця зі спецслужбами України", за тамтешньою кваліфікацією – **"шпигунство"**. А в "ЛНР" ("Луганській народній республіці") бойовики, як правило, інкримінують **"державну зраду"**. Саме у шпигунстві звинуватили і Галину Гайову.

Також під "шпигунство" для представників НЗФ підпадає і відкрита або таємна **проукраїнська діяльність, незгода з окупацією**. Наприклад, **створення дописів у соціальних мережах**. Так, 58-річна касирка з окупованої Макіївки Олена Завальна вела сторінку в Twitter "Юлія Іванова" і робила дописи про події у рідному місті, зокрема, й про пересування військової техніки. "Чоловік, який мене затримував, сказав: "Ну що, Юлія Іванова, дописалася?". Я тоді одразу зрозуміла, що це про Twitter", – розповідає звільнена цивільна заручниця. Завальна пояснює: почала вести блог, бо від початку окупації не сприймала нову владу.

Фотографування військових та інших об'єктів, номерних знаків автомобілів в ОРДЛО представники НЗФ також вважали підривною діяльністю. 68-річна Галина Терещенко після звільнення у грудні 2019 року розповідає, що до затримання працювала у Донецьку безпосередньо поряд із будівлею "МГБ" та військовою частиною. За її словами, знайома попросила її переписати номери машин, які зупинялися біля "МГБ" або стояли на стоянках, і вона погодилася. Згодом жінку помітили та затримали, звинуватили у наявності контактів зі збройними формуваннями, спецслужбами чи силами безпеки України.

73-річна пенсіонерка з Луганська Анастасія Мухіна була помічена невідомою особою у момент, коли у лютому 2018 року **клеїла листівку** на стіну одного з будинків у рідному місті. "Мене помітили з вікна у той момент, коли я фотографувала цю листівку, – говорить Мухіна. – Почали бігти за мною. У моєму пакеті знайшли ще кілька таких світлин. На одній був намальований український стяг, на другій – написано: "Луганськ – це Україна", але їх найбільше зацікавила з написом: "Донбасс, вставай, Россия вас предала, обещала много, а ничего не дала". Пізніше вони назвали це закликами до "міжнаціональної ненависті, повалення влади і зміни кордону".

Надія Атаманчук

Крім того, жінок звинувачували у **диверсійній діяльності**. Ользі Політовій, лікарці Центру первинної медико-санітарної допомоги Ясинуватського району, заступниці головного лікаря з медичного обслуговування населення, закидали, що вона нібито перевозила невідомий пакет, який у неї вилучили під час перетину лінії розмежування. Політову затримали при перетині “митного посту” “Червоний Партизан” на трасі Донецьк-Горлівка. “На “допитах” мене примушували зізнатися, що я входжу до складу диверсійно-розвідувальної групи ЗСУ”, – говорить лікарка.

Варто зауважити, що на території “республік” діють “правоохоронні органи”, які здійснюють кримінальне переслідування. “Слідчі органи” порушують кримінальні провадження відповідно до “законодавства” “ЛДНР”. Підстава для обвинувачення у “ДНР” – її так званий кримінальний кодекс. Він базується на положеннях Кримінального кодексу УРСР 1960 року. Аналогічна ситуація і в “ЛНР”.

1.4. МІСЦЕ ТА УМОВИ УТРИМАННЯ

“Лише коли мене кинули в камеру, я зрозуміла, де опинилася. Я сиділа на залізному ліжку і не знала, як довго це триватиме”, – говорить колишня заручниця 72-річна Надія Атаманчук. Її, чоловіка та сина було затримано в один день 4 вересня 2018 року.

Після затримання та першого допиту жінок вивозили у тимчасові місця утримання на час так званого адміністративного арешту. 8 серпня 2014 року “совет міністрів” “ДНР” видав розпорядження № 34 “Про невідкладні заходи щодо захисту населення від бандитизму та інших проявів організованої злочинності”. За цим документом “МГБ” “ДНР” та “Міністерству внутрішніх дел” “ДНР” дозволено “превентивне затримання” та застосування арешту на термін до 30 діб без оголошення підозри. Такий “порядок”, а фактично – механізм свавільного затримання, запроваджений і на території Луганської області, неконтрольованої Урядом України. За ці 30 днів представники НЗФ намагаються отримати “зізнання у вчиненні злочину” за їхнім кримінальним законодавством, застосовуючи при цьому тортури та інші форми фізичного чи психологічного насильства.

Перші 30 днів деяких жінок тримали **у підвалі “МГБ”** або в **ізоляторах тимчасового тримання (ІТТ)**. У Донецьку заручників тримали ще й на території колишнього заводу ізоляційних матеріалів – “Ізоляції”. Більшість затриманих описує свої перші години та дні перебування у заручниках як тримання у темних, вогких приміщеннях, у яких не було ані денного світла, ані туалетів, ані води, ані зв’язку. Крім того, заручницям не дозволяли мати особисті речі, зокрема, необхідний теплий одяг або засоби жіночої гігієни. Утримання в таких нелюдських умовах було спрямоване на приниження людської гідності і жодним чином не враховувало санітарно-гігієнічні та інші особливі потреби жінок. Такі умови в сукупності з фізичним та психологічним тиском можуть розцінюватися

як нелюдське поводження та катування. Така спланована та добре організована тактика змушувала затриманих швидше погоджуватися з усіма обвинуваченнями та підписувати завчасно підготовлені зізнання.

“У камері в підвалі “МГБ” на бульварі Шевченка, 26, мене не били, але умови були важкі. Я не знала, який час доби. Приміщення маленьке – два метри з половиною, брудне та дуже холодне. Ніде не можна було набрати питної води. Поряд не було туалету, виводили двічі на день. Могли покарати та взагалі не вивести. Одного разу в туалеті я знайшла одноразовий стаканчик та взяла. І я, доросла жінка, під відеокамерою ходила в цей стаканчик в туалет, іншого виходу не було. Замість ліжка – дошки, на них був матрац із написом “Укрзалізниця”. Поряд стояли пляшки з сечею та кров’ю, які залишилися від затриманого, який був у цій камері до мене. Неймовірний сморід! Я взагалі не роздягалася – була в шарпетках, штанах, куртці і шапці. Від стін також тхнуло. Згодом я зрозуміла, що це був запах жаху та адреналіну”, – розповідає Марина Чуйкова. Вона перебувала у підвалі “МГБ” 30 днів.

“Мені надягнули пакет на голову і привезли в **“Ізоляцію”**. Заходжу кудись – бачу під ногами плитка. Голос каже: “Обережно, тут сходинка, і в підвал”. Завели мене у кімнатку – там раніше чи то туалет, чи то душ був. Це ж завод був колись, а в ньому – бомбосховище. Там були товсті двері і стіни. Мене залишили у кімнаті розміром метр на метр на три дні. Згодом перевели у велику кімнату, а потім нагору – у камеру. Люкс називали. Це кімнатка півтора на

півтора метри, і з двох боків нари (ліжка) – тобто просто дошки і матраци”, – говорить Галина Гайова. Вона зазначає, що коли її затримали, кімнати колишнього заводу не були обладнані як камери, й інколи чоловіків могли тримати разом із жінками, а наглядачами в “Ізоляції” завжди були чоловіки.

“Ізоляцією” називають місце утримання заручників на території колишнього заводу з виробництва ізоляційних матеріалів (вул. Світлого Шляху, 3, м. Донецьк). До захоплення представниками НЗФ влітку 2014 року це був Центр сучасного мистецтва. Бойовики спочатку розташували там військову базу, де розміщувався склад викрадених автомобілів, а також військова техніка та зброя, а згодом обладнали завод під в’язницю, яку передали “МГБ”. Про “Ізоляцію” звільнені говорять як про концтабір, катівню, бо там за закритими дверима (ніхто сторонній не мав доступу) катували, принижували, гвалтували. З 2015 до 2020 року в “Ізоляції” тримали переважно політичних в’язнів – тобто тих, кого окупаційна влада та її НЗФ обвинувачували у прихильності до України або співпраці з нею.

Деякі жінки говорять, що їх тримали у ІТТ, приміщенні “МГБ” або “Ізоляції” 30 днів, інші – залишалися там на роки. Відомий випадок, коли жінку утримували в “Ізоляції” понад два роки, і лише коли про неї почала з’являтися інформація у медіа – перевели, як і всіх інших, до **СІЗО**. У Донецьку – це приміщення за адресою: вул. Кобозева, 4, у Луганську – вул. 23-я лінія, 4.

Умови в СІЗО були нестерпні. “Стіл металевий, нари металеві, лавка металева. Все прикуте до підлоги, – говорить пенсіонерка Анастасія Мухіна. – Поруч умивальник, тут же туалет. Як сідаєш, то і голову видно. У камері гріли воду кип’ятильниками, купалися, жіночі справи робили. Жінки у камері прали та сушили білизну. Мотузка була протягнута у камері. Вікно не закривали, бо інакше, особливо у зимовий період, починала бігти вода по стінці. Мене переводили з камери до камери. Особливо запам’яталася 25б-а – там клопи кусали так, що червоне все було. І пацюки з унітазу вилазили – пляшкою закривали”.

Галина Терещенко розповідає, як виглядають камери СІЗО у Донецьку: “Уявіть собі: 8-14 осіб в одній камері. І в туалет у ній ходили, і борщ варили кип’ятильником, і спали. Більшість курили, дим стояв стовпом. Світло горіло цілодобово. На прогулянку виводили приблизно на півгодини на добу. З крану текла лише холодна вода. Окріп видавали в пластмасовій обрізаній пляшці, щоб пити. Пляшку з водою використовували замість душу над старим унітазом”.

Ольга Політова під час опитування показує шрами на своїй руці: “Після виснажливого допиту і знущань, кількох безсонних ночей я заснула і не помітила тарганів – покусали мене, рана гнила більше місяця. Взагалі умови у СІЗО були страшні. Двоюрисні нари, товсті металеві пластини і дуже тонкий матрац, тобто від нього залишився лише наматрацник – коли у жінок були критичні дні, всю вату звідти вже давно витягнули, адже наркоманкам і крадійкам засоби гігієни ніхто не передавав. А життя йде, фізіологічні потреби лишаються, тому спали на цих металевих пластинах. Харчувалася я тим, що передавали мені родичі. Ті харчі, що роздавали в СІЗО, неможливо було їсти”. Ольга Політова провела у цьому СІЗО два роки і три тижні.

У СІЗО затримані жінки перебували доти, доки “суд” не виносив їм “вирок”.

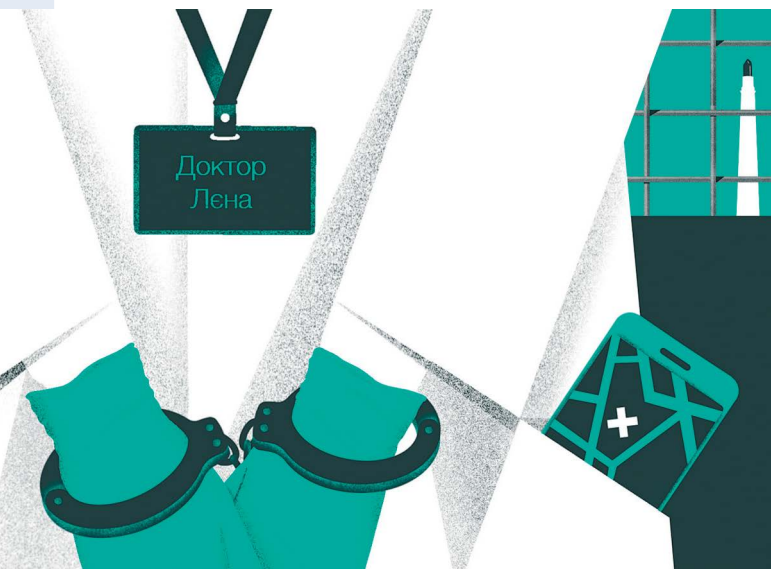
Віталій Хекало, юрист:

Норми МГП містять доволі чіткі та суворі вимоги, які стосуються поводження з полоненими та умов їх утримання. Держава – РФ, яка здійснює ефективний контроль над окупованими територіями Донецької і Луганської областей, несе відповідальність за них, зобов’язана забезпечити їх сприятливими умовами, які не спричинять шкоди їхньому здоров’ю.

РОЗДІЛ II

ПІД ТИСКОМ

2.1. ФІЗИЧНИЙ ВПЛИВ

“Оперативники з блокпоста надягли на мене кайданки і повезли в “МГБ” – підняли на четвертий поверх, завели у якесь приміщення і прив’язали до батареї. Під час допиту били руками, кастетами та прикладом автомата Калашникова. Переважно били по спині – вибили лівий плечовий суглоб, потім півроку не могла підняти ліву руку. Били і по голові, через що відкрилася носова кровотеча”, – говорить Ольга Політова.

Вона, як і більшість затриманих жінок, підтвердила, що майже на всіх етапах свого ув’язнення зазнавала численних фізичних катувань від представників НЗФ. Деякі бранці, за свідченнями колишніх заручниць, отримували каліцтва або навіть помирали.

Зінаїда Мальцева

Побиття – один із методів фізичного впливу, який використовують щодо затриманих представники НЗФ. Колишні заручниці згадують про удари ногами та руками, гумовими чи металевими кийками, прикладом автомата.

“Часом тебе або когось поряд били так, що не хотілося говорити і навіть жити. Інколи не розраховували силу – і людина не витримувала катувань. Як медичний працівник з досвідом, я розумію, що люди помирали переважно від внутрішніх кровотеч. Знаю, як мінімум, три таких випадки. До двох убитих навіть викликали судмедексперта. Він їм поставив діагноз “передозування наркотиками”. Але це було не так”, – говорить колишня заручниця, старша медсестра Галина Гайова.

Жінки зазначають, що найбільше їх били під час першого “допиту” – в “МГБ”. Також при перевезенні до місця утримання – в приватних автомобілях. Жорстокі побиття також відбувалися у місцях утримання, на стадії “слідства”, часто у підвалі “МГБ” та в “Ізоляції”.

Ще одна лікарка з Донецька – 54-річна Олена Лазарева – потрапила у заручниці 16 жовтня 2017 року разом зі своїм чоловіком. Вона розповідає, що була свідком наслідків катувань співкамерниці Марини Юрчак. Марину затримали за проукраїнські репости в Twitter на місяць пізніше від Олени, звинувативши у шпигунстві: “Після одного з допитів її привезли в “Ізоляцію” з “МГБ” з набряклими ногами. Коли Марина почала переодягатися, я побачила, що її стегна від колін були суцільного чорно-синього кольору. Вона сказала, що посадили на підлогу, пристебнули до батареї й били”. Марину Юрчак близько року утримували в “Ізоляції”, згодом перевели до СІЗО №5, а 26 березня 2020 року незаконно засудили до 15 років позбавлення волі. Нині бранка перебуває у жіночій колонії у Сніжному. Олені Лазаревій також довелося бути в “Ізоляції” майже рік. Каже, що моторошні крики затриманих було чути і вдень, і вночі: “Як люди кричали... У мене було відчуття, що так кричати можна, тільки якщо з тебе шкуру здирають”.

“Коли люди кричали, це означало, що у будь-який момент із тобою може статися те

саме. Бойовики думали, що публічне побиття – це один із засобів впливу на інших затриманих. Нам час від часу наглядачі так і казали: скоро ви так кричатимете...”, – згадує Галина Гайова.

Марина Чуйкова розповідає про те, що бачила під час свого ув'язнення: “Всі жінки, які потрапляли до СІЗО з “Ізоляції”, були з ознаками фізичного насильства. Яюсь до нас у камеру кинули дівчину... У неї були пиляні зуби, дуже набряклі ноги, ниркова недостатність, струс мозку, синці, перебитий ніс. Навіть уявити страшно, яке фізичне насильство їй довелося пережити”.

Інша колишня заручниця – пенсіонерка Анастасія Мухіна, яка утримувалась у Луганську, – згадує про майже два роки катувань, знущань, принижень та перебування в нелюдських умовах. Під час розмови пані Анастасія розповідала МППЛ, як на допитах у СІЗО в Луганську її підвішували на двері, знущалися, по кілька днів утримували без води та їжі.

Віталій Хекало, юрист:

Подібні факти впливу необхідно оцінювати крізь призму МГП, МКП та МППЛ. Вони вказують на те, що на території, яка контролюється “Л/ДНР”, порушуються міжнародні стандарти поведження із затриманими особами. Зокрема, дії представників НЗФ на непідконтрольних Уряду України територіях Донецької та Луганської областей по відношенню до заручників мають ознаки таких воєнних злочинів як: катування або нелюдське поведження; посягання на людську гідність, зокрема, образливе і принизливе поведження; умисне заподіяння сильних страждань, нанесення серйозних тілесних ушкоджень або шкоди здоров'ю.

Про випадки застосування **сексуального насильства** щодо жінок колишні заручниці воліють не говорити. І це можна пояснити кількома факторами. По-перше, стигматизацією сексуальних і репродуктивних питань в українському суспільстві, а також традицією звинувачувати жертву в тому, що відбулося. По-друге, нерозумінням усього спектру форм сексуального насильства та асоціювання його лише зі зґвалтуванням. По-третє, сприйняттям сексуального насильства як винятково жіночого питання, а також відсутністю спеціалізованої медичної допомоги та таргетованих репарацій для підтримки потерпілих від саме цього виду насильства; побоюванням за власну безпеку та безпеку близьких; недовірою до правоохоронної системи та зневірою у правосудді; відсутністю спеціальної підготовки українських слідчих, прокурорів, суддів і документаторів для роботи з такою вразливою категорією потерпілих. І, зрештою, жінки, яким довелося зазнати сексуального насильства дуже бояться, що інформація стане публічною – потрапить в медіа, а, відтак, про неї дізнаються рідні та друзі. Саме тому більшість випадків сексуального насильства важко документувати.

Сексуальне насильство є грубим порушенням прав людини. Його найтяжчі форми можуть становити злочин проти людяності, а у випадку збройного конфлікту – і воєнний злочин. Світова спільнота пріоритизує попередження сексуального насильства, подолання його наслідків і допомогу потерпілим від нього. Розслідування таких злочинів та притягнення до відповідальності потребує максимальної уваги до деталей та готовності жертв розповісти про те, що з ними відбувалося, і довести справу до кінця.

МППЛ вдалося задокументувати кілька випадків. Щоправда, під час розповіді жінки говорять про те, що відбувалося з іншими. Ті, що пройшли катівні, розповідають про випадки зґвалтування у присутності інших, проведення відеозйомки зґвалтувань, а також про публічне роздягання – згадують, що були змушені приймати душ чи ходити в туалет у присутності чоловіків-наглядачів. За свідченнями колишніх заручниць, жертвами сексуального насильства ставали як молоді дівчата, так і жінки більш

старшого віку. Якщо молоді жінки найчастіше ставали жертвами зґвалтувань, то старші жінки – жертвами залякувань сексуального характеру.

“В “Ізоляції” до жінок застосовували сексуальне насильство. Мене не чіпали – я вже жінка у віці, а от молодих дівчат ґвалтували, були різні випадки, і дуже страшні”, – згадує Галина Гайова.

Ольга Політова говорить про те, що сталося з її співкамерницею, екс-бійчиною одного з добровольчих батальйонів, яку затримали представники НЗФ у жовтні 2016 року. Політова побачила її в СІЗО Донецька. “Вона пережила надзвичайно жорстоке зґвалтування... Вона ж молода і симпатична дівчина, 1988 р.н., така витончена і при фігурі. Вона перенесла такий жахливий стрес, це не передати словами. Після того у неї були важкі психологічні відхилення”, – говорить Політова.

Олена Лазарева припускає, що всім молодим дівчатам, які опинялися в “Ізоляції”, могло загрожувати сексуальне насилля. “Все залежало від того, сподобаєшся ти тій стороні чи ні”, – говорить жінка.

Катерина Бусол:

Україна повинна пріоритизувати розслідування випадків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Це допоможе поступово дестигматизувати в суспільстві ширшу дискусію про психологічне, фізичне та сексуальне насильство щодо жінок і дівчат і, нарешті, перейти від культури обвинувачення жертви до допомоги їй.

Катування електричним струмом. Про нього згадують майже всі заручниці – якщо саме до них струм не застосовували, то кожна бачила, що відбувалося з іншими. “В “Ізоляції” у підвалі стояв “тапик” – старий армійський телефонний апарат, за допомогою якого бойовики генерували електричний струм”, – говорить одна з жінок. Після таких катувань на тілі надовго залишалися глибокі опіки. Також могли катувати електричним струмом в одному з приміщень “МГБ” або в гаражі на подвір'ї “МГБ”.

Затримані розповідають, як їх приводили у незнайоме приміщення, не знімаючи поліетиленового мішка з голови, починали примотувати скотчем або харчовою плівкою до горизонтальної поверхні (пізніше жінки дізнавалися, що це був спеціальний стіл), приєднували дроти до пальців ніг або рук, вух, грудей та вмикали електричний струм. “За мною прийшли в камеру, сказали виходити. Куди вели – не бачила. Кажуть: “Сідай!”. Потім мене сильно штовхнули і почали примотувати до столу. Так страшно було, словами не передати! І пустили струм. Що вони таким чином хотіли дізнатися – складно сказати. Я як медпрацівник знаю, що у цей час людина нічого не може сказати, бо її паралізує до такого стану, що вона не може ні говорити, ні рухатися. Після таких “процедур” зізнаєшся у всьому на світі, навіть і у тому, що президента США Кеннеді вбила”, – говорить Галина Гайова.

Представники НЗФ знущалися над жінками не лише задля отримання “показів” та “доказів”, але й після отримання всіх необхідних “зізнань”. Вони застосовували абсолютно немотивоване насильство, “бо їм просто так захотілося”, і вони знали, що за це не буде покарання.

Так сталося з Ольгою Політовою. Жінка згадує, що вже після підписання всіх необхідних “документів”, аби справу було скеровано до “суду”, її вивезли нібито на черговий допит “оперативники”. “Мене повели до підвалу “МГБ”. Погрожуючи фізичною розправою троє “оперативників” наказали мені роздягнутися до спідньої білизни, після чого поклали мене на металевий тенісний стіл обличчям донизу, – розповідає Ольга Політова. – Руки примусили витягнути вперед перед собою. У такому положенні мене обклали зверху на третину мішками з мокрим піском. До пальців рук приєднали електроди, через які подавали розряди електричної напруги. Розряди були дуже сильні, в той момент я думала, що зараз помру. Від цих катувань я неодноразово втрачала свідомість. Відкачували мене, хлюпаючи водою в обличчя. При цьому у мене нічого не запитували і не вимагали жодних зізнань”.

2.2 ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ

Майже кожна з затриманих жінок розповідає, що під час свого ув'язнення зазнавала й психологічного тиску. Він чинився, як правило, з двох причин.

Перша – з метою отримання “зізнань” у шпигунстві чи вчиненні диверсійних дій “на користь СБУ”. “Чим страшніше буде в їхньому розумінні порушнику “законів” “молодої республіки”, тим на більший термін його можна буде “засудити”, а також голосніше заявити про нього під час так званих обмінів – вигідніше, як вони думають, поміняти”, – говорить одна з колишніх заручниць.

Друга причина – тиск заради розваги та через ненависть до того, що відбувається на підконтрольних Уряду України територіях. Над людьми знущалися за будь-яку приналежність до України – через те, що вони мали український паспорт, розмовляли українською мовою чи мали при обшукові будь-яку українську символіку.

Так Ольга Політова згадує, що в день затримання у неї з квартири під час обшуку був вилучений синьо-жовтий шарф харківського футбольного клубу “Металіст”. Саме його потім представники НЗФ використовували при арешті – зав'язували жінці обличчя, зневажливо підкреслюючи своє ставлення до символів України.

Колішні заручниці розказували, що **відчуття постійного страху** фактично паралізувало їх, вони часто ставали дезорієнтованими. “Моральне і психологічне приниження – це навіть гірше, ніж коли тебе б'ють. Тобто тебе настільки принижують, що на певному етапі ти просто перестаєш відчувати себе людиною. Ти як тварина – їси, намагаєшся спати, ворухитися, рухатися, і це все. Власних бажань не залишається, – згадує Олена Лазарева. – В “Ізоляції” була можливість читати книжки з бібліотеки заводу. Читаєш і ловиш себе на думці, що взагалі не розумієш, про що. Тобто ти читаєш, просто щоб зайняти час, щоб взагалі не думати”.

Лякали заручників і тим, що їх можуть **передати в руки російським військовим**. “Давай, все розповідай, зізнавайся, інакше ми прямо зараз телефонуємо у Ростов і передаємо тебе у Росію”, – згадує колишня 40-річна заручниця Лариса Б., яка з міркувань безпеки не називає свого прізвища, оскільки її родичі живуть на окупованій території.

Ув'язнені розказують про те, що над ними часто **знущалися наглядчі**: одних катували голодом, з іншими практикували тактику “депривації сну”, коли людину штучно тривалий час позбавляли можливості спати. “Вони нам казали: Всіляка тварюка до всього звикає – і ти звикнеш... Вони могли робити з нами що завгодно”, – говорить колишня бранка.

Тетяна Горбуліч із Луганська розповідає, що протягом ув'язнення найважчим для неї було саме приниження людської гідності: “Там тварину і людину ставлять на одну сходинку. Хоча ні, вони до нас інколи навіть гірше, ніж до собак, ставилися”.

Маніпулювали й **родинними почуттями**. Колішні заручниці говорять про те, що їм погрожували розправою та знущаннями над ними або їхніми рідними. Олену Завальну лякали можливою розправою над сином. На “допиті” їй казали, що вони подзвонили сину і сказали, що вона потрапила під машину, щоб той швидко з Києва їхав її рятувати. “Нехай тільки він приїде до першого блокпосту “ДНР”, буде сидіти разом із вами в камері”, – лякали її на допитах. “У вас же семья, у вас дети, внуки маленькие, мы же можем привести ваших внуков и у вас на глазах отрезать им пальчики, а вы будете наблюдать...”, – повторювали Олені Лазаревій “слідчі” під час “допиту” одразу після затримання. Анастасія Мухіна, в якої хворий брат, інвалід I групи, пригадує, як на допиті “слідчі” постійно запитували, чи любить вона своїх рідних. “Вони сказали, якщо я не напишу зізнання, то вони і моє життя заберуть, і моїх рідних”, – розповідає жінка.

Інша заручниця розказує, що тиск на материнські почуття здійснювали не тільки “слідчі” чи “прокурори”, але і так звані адвокати. “Не переживай, тобі всього лише 40 років. Поси-

диш десять років. Життя на цьому не закінчується. А твоя дитина може і в дитячому будинку вирости нормальною людиною”, – чула жінка від “захисника”.

Колишні бранки вказують на те, що у камерах, де їм доводилось перебувати, були **системи відеонагляду**, особливо в “Ізоляції”, причому часто з функцією звукозапису. Відтак, представники НЗФ бачили і чули все, що відбувалося у камерах, і про що говорили ув’язненні. Жінки згадують, що відчуття постійного нагляду і вдень, і вночі дуже виснажувало та психологічно пригнічувало. Згідно з позицією Комітету проти катувань, відеоспостереження є серйозним втручанням у приватне життя ув’язнених і робить режим ще більш репресивним, зокрема, при застосуванні протягом тривалого часу⁵.

Як тиск колишні заручниці розцінюють і спільне **утримання в камерах так званих політичних затриманих і неполітичних – жінок, які, ймовірно, вчиняли кримінальні злочини** (були затримані за вбивство, пограбування чи розповсюдження наркотиків). Деякі з них перебували у місцях позбавлення волі досить довго – були затримані ще до 2014 року. Адміністрація закладів спеціально нацьковувала кримінальних злочинців на “шпигунів” України. Жінки розказують, що ті інколи не дозволяли їм лягати спати, сидати, ходити по камері чи навіть їсти за одним столом. Зокрема, про такі випадки тиску розповідають Марина Чуйкова, Галина Терещенко, Зінаїда Мальцева й Олена Лазарева.

Часто ті, хто були ув’язнені за кримінальними статтями, забирали у інших їжу чи засоби особистої гігієни, які їм передавали рідні. Також вони змушували політичних виконувати брудну роботу – мити туалети, прибирати, відмивати кров після побиття чи тортур.

Віталій Хекало, юрист:

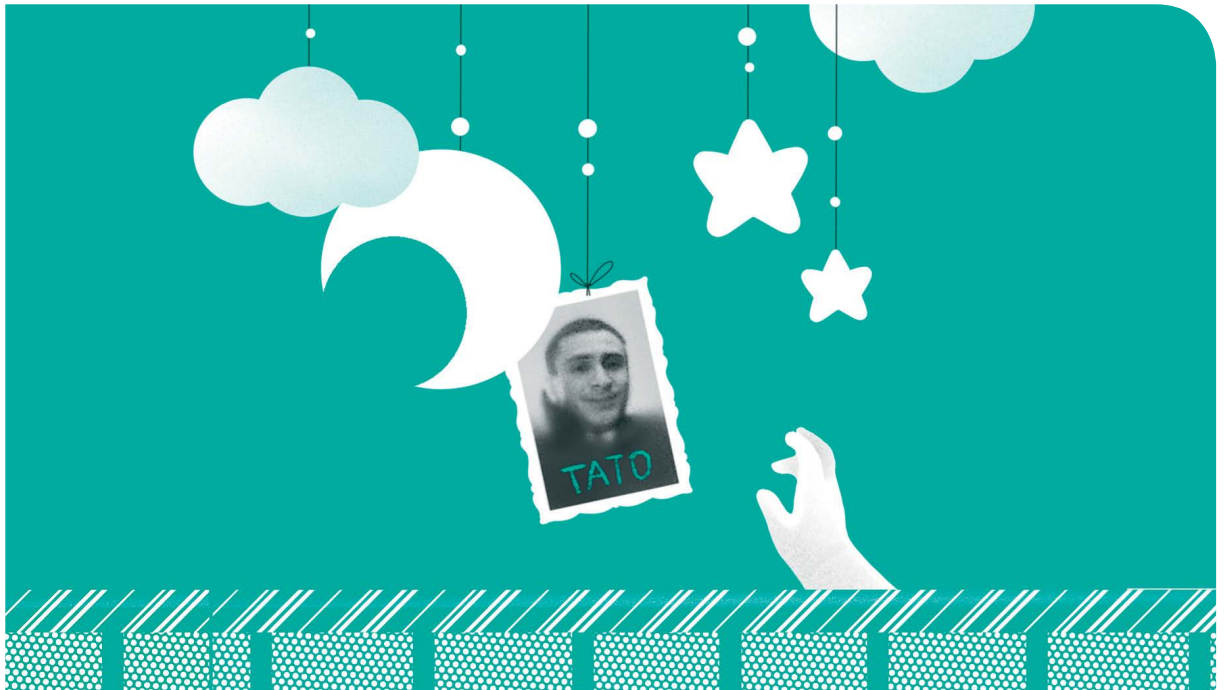
Факти того, що жінки, затримані за політичними мотивами, перебувають в одних камерах з особами, які раніше вже притягалися до кримінальної відповідальності, мали, як мінімум, спонукати до посиленого контролю над безпекою заручників. Натомість саме за вказівками або за сприяння представників силових органів самопроголошених “Л/ДНР” до заручників застосовується фізична сила і психологічне насильство з боку співкамерників.

Крім того, затриманих **публічно принижували та називали зрадницями**.

Наприклад, Марина Чуйкова говорить, що одразу після затримання її у кайданах вивели на вулицю на КПВВ. “Там стояло багато людей, мене представили як зрадника батьківщини, як шпигуна іноземної розвідки”, – говорить вона.

Галина Терещенко розповіла, як одного разу до неї привели так званих журналістів, які брали інтерв’ю для каналу “Россия-1”. “Вони мене два дні знімали: перший день водили у мішку на голові по центру міста, – згадує жінка. – На другий день привезли на роботу – в лікарню, провели демонстративно в наручниках по подвір’ю, щоб всі співробітники, пацієнти мали змогу подивитися, яка я терористка. Прийшло дуже багато людей, і коли мене вели, всі вони кричали: “Фашистка! Маячки ставила! Наших дітей повбивала!”. Ще б трохи, і люди почали б мене закидати камінням”.

⁵ Аналіз виконання рекомендацій щодо пенітенціарної системи, наданих Україні Європейським комітетом з запобігання катуванням з 1998 року. Рада Європи. 2020 р., доступ за посиланням: <https://rm.coe.int/cpt-recommendations-implementation/16809e82be>

2.3 КОМУНІКАЦІЯ З РІДНИМИ

Положення МГП зобов'язують інформувати про факт затримання особи та перебування її під контролем сторони супротивника. Проте переважна більшість затриманих зазначають, що після захоплення їх у заручники представниками НЗФ їхнім рідним про це ніхто нічого не повідомляв, навіть коли вони запитували. Минали тижні й місяці, допоки затриманим вдавалося встановити контакт із близькими, поінформувати рідних про своє ув'язнення, отримати необхідні ліки, дізнатися інформацію про те, що вони перебувають у списку на обмін.

У більшості випадків родичі затриманих самотужки розшукували зниклих рідних: намагалися самостійно налагодити контакт із представниками НЗФ, звертались до українських правоохоронних органів та міжнародних правозахисних організацій, волонтерів.

Колишня заручниця Галина Терещенко пригадує, що після затримання сестру її не допускали до ізолятора: "Рідним ніхто не повідомив, що я заарештована. Моя подруга підключилася до пошуків, у розшук подала. А потім мене показали по телевізору в російських новинах – так сестра про все дізналася".

"Ми набували "офіційного" статусу після переведення до СІЗО", – сказала в інтерв'ю одна з колишніх заручниць. Перш за все, тому, що після того бранці могли отримати передачу від рідних.

Телефонні дзвінки, а надто побачення у СІЗО "для політичних" також не дозволялися. Але, за свідченнями колишніх заручниць, траплялися випадки, коли за окрему плату, наприклад, за сигарети, можна було домовитися про телефон із тими, що сиділи за кримінальними статтями. Тоді кілька хвилин вдавалося поспілкуватися з рідними.

Після отримання "виroku" та переведення для "відбування покарання" до колонії, дозволяються дзвінки та побачення. Марина Чуйкова згадує, що перебуваючи в колонії №127 міста Сніжне їй довелося працювати на швейному виробництві. За отримані гроші вона мала можливість подзвонити додому. "Ми місяць працювали, аби 5 хвилин поговорити з дітьми. Зв'язок був жахливий. Зі звичайного телефону з диском. До цього я не чула своїх дітей півтора року". Згодом їй дозволили майже двогодинне побачення з колишнім чоловіком через скло. Наглядач вийшла і начебто залишила їх у двох. Розказуючи чоловікові про те, як над ними знущаються наглядачі й співкамерниці, Марина Чуйкова не здогадувалася, що ведеться відеонагляд та прослуховування. Пізніше через те, що вона розказала на побаченні, її викликали на розмову до начальниці колонії.

2.4 ПРИМУСОВІ РОБОТИ

Стаття 4 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод⁶ вказує, що “нікого не можна тримати у підневільному стані; ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов’язкову працю”⁷, але представники НЗФ використовують заручників як робочу силу. Жінок часто примушували до праці: забезпечувати внутрішні процеси в ув’язненні (прибирання території та камер, приготування їжі), а також виконувати інші доручення для представників НЗФ (ремонтні роботи, розвантаження машин тощо).

Більшість жінок, затриманих на непідконтрольних територіях Донецької області, згадують, що їм доводилося працювати в “Ізоляції”. Одних виводили вранці для виконання “брудної” роботи – жінки виносили “горщики” з тих камер, де не було туалету, прибирали камери та мили підлогу в коридорах. Інших змушували працювати вночі. “При мені приміщення заводу “Ізоляція” перетворювалися на в’язницю. Все там робилося руками ув’язнених: чоловіки ламали стіни, варили метал, штукатурили, а жінки прибирали, виносили сміття. І все це робили по ночах. Нас виганяли вночі просто для того, щоб ми не могли поспати і відпочити”, – говорить Галина Гайова. Вона ж працювала і на кухні. “Крім того, ми копали грядки, обрізали троянди, мили підлогу, прали... Єдине – нас не допускали вантажити боєприпаси, то пацани вантажили, і в основному вночі”, – додає жінка.

“Будь-яка робота в “Ізоляції” була важка, тому що всі ми були і фізично, і морально знесилені”, – говорить Олена Лазарева. Відмовитися від роботи було неможливо – це загрожувало застосуванням фізичної сили з боку конвоїрів.

Зобов’язали працювати і в колонії №127 міста Сніжне. Зокрема, Марина Чуйкова розповідає, як працювала на швейному виробництві, у них був 12-годинний робочий день: “Начальниця колонії Алла Краєвська налагодила швейний бізнес і отримувала великі замовлення. Ми шили постільну білизну та спеціалізований одяг з 7-ї ранку до 7-ї вечора, шість днів на тиждень”.

Інша заручниця Галина Терещенко, яка в один час із Чуйковою перебувала у колонії в Сніжному, говорить, що її постійно змушували мити туалети: “Часто мила сортири – це було покарання за будь-яку “провину”. А так майже щодня доводилося працювати: рвати траву, зимою носити відрами вугілля в кочегарку, чистити сніг – руки геть позамерзли тоді. Також практично щодня переносили й складали дрова. Їх носили, як правило, в їдальню, аби топити. Дрова носили оберемками, просто в руках”.

Крім того, у жіночій колонії була зона для тримання свійських тварин – свиней і корів. Для тварин час від часу машиною підвозили корм. Ув’язнені жінки мали його розвантажувати. Коли ж до колонії приїжджали продуктивні машини, жінкам доводилося носити мішки з борошном і тягати важелізні ящики з продуктами. Заручниці згадують, що після такої виснажливої роботи боліла спина та загострювалися хронічні захворювання.

Луганчанка Тетяна Горбуліч також розказала, що у жіночій Селезнівській колонії (Перевальський район, Луганська область) вона працювала. “Нас виганяли о пів на четверту ранку і до дев’ятої вечора ми змушені були працювати – вирощувати помідори. У колонії не вистачало питної води, але вода для поливу помідорів завжди була”, – говорить вона.

⁶ Доступ за посиланням: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

⁷ Термін “примусова чи обов’язкова праця” означає будь-яку роботу або службу, яка вимагається від будь-якої особи під загрозою якогось покарання, для виконання якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг, - Case of Van der Mussele v. Belgium, appl. no. 8990/80, judgement 23 November 1983, § 32, доступ за посиланням: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57591>

2.5 ЗАБОРОНИ ТА ДОЗВОЛИ

Заборон було багато, деякі з них були зовсім безглуздими й нічим не виправданими. Комуś не дозволяли мати другу подушку у камері у СІЗО, комуś – вдень лягти під ковдру, і все тільки через те, що ув'язнена жінка була “особою політичною”.

Взагалі можна говорити про те, що в місцях утримання заручниць у кожній камері були свої правила: десь при щоденному прибиранні потрібно було спочатку підвіконня витерти, а потім стіл, а десь – навпаки. “Дурниця, але це не можна було порушувати. І поки ти це вивчиш, співкамерниці (а це засуджені за кримінальними статтями злочинниці, найчастіше вбивці чи наркоманки) починали кричати або застосовувати силу”, – пригадує одна з колишніх заручниць.

Усі заручниці говорять, що до них було особливе ставлення з боку наглядачів та охоронців (переважно це були чоловіки, лише у СІЗО та колонії – жінки). Наприклад, в “Ізоляції” **могли забороняти сидіти за столом, підходити до вікна, голосно розмовляти чи сміятися**. В якості покарання ув'язненим взагалі не дозволяли спілкуватися між собою – в будь-яку хвилину могли зайти наглядачі, накричати та влаштувати в камері обшук, позбавити денної прогулянки або на певний час відмовити людині у душі (інколи заборона митися могла тривати декілька тижнів).

А ще **у перші місяці після ув'язнення не можна було мати особистих речей**, зокрема, засобів гігієни. Олена Лазарева пояснює: “Цей момент дуже тиснув на психіку. Тобі не було в що переодягнутися. Я, наприклад, вибачте за інтимні подробиці, прала свої труси, одягала джинси на голе тіло, в джинсах спала, а труси в цей час сушилися, а потім вранці, ховаючись під простиралом, намагалася переодягнутися”.

Пенсіонерка Зінаїда Мальцева згадує, що в СІЗО їй час від часу, після вказівки “слідчого”, встановлювали всілякі заборони. Наприклад, одного разу їй аж на місяць заборонили ко-

риштуватися чайником. “Тобто весь місяць я милася холодною водою і не могла попийти чай, бо для цього ми гріли воду. Потім я хворіла, застудилася. Очевидно, співкамерницям давали вказівку, щоб ті з мене так знущалися”, – пригадує Мальцева. За словами жінки, за 16 місяців, проведених у СІЗО, таких заборон було чотири.

Лікарка Політова згадує про **заборони й вимоги, які встановлювала адміністрація в'язничної колонії**: “Треба було вивчити розклад, правила поведінки. Наприклад, кожні три години приходили в камеру наглядачі та влаштовували перевірки. Нас змушували вишикуватися під стінкою і назвати своє прізвище, статтю і термін ув'язнення. Треба було також вивчити, як до наглядача правильно звертатися, як виступити керівництвом, як доглядати за білизною, як пересуватися територією”.

Особлива заборона була на листування. Не можна було писати ані рідним, ані представництву Міжнародного Комітету Червоного Хреста (МКЧХ). Дозволялося лише звертатися до Дар'ї Морозової – псевдо-омбудсмену “ДНР”. Тим не менш, за свідченнями колишньої бранки Марини Чуйкової, відповіді від Морозової вона жодного разу так і не отримала.

Як правило, будь-яке порушення заборон каралося.

2.6 РЕЛІГІЯ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ

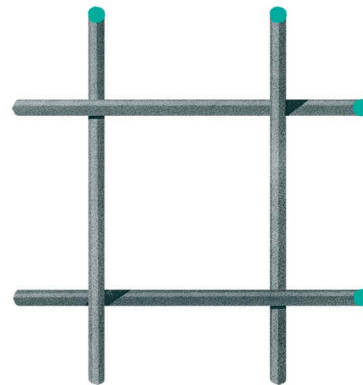
Є свідчення про утиски релігійної свободи в місцях утримання заручників на території ОРДЛО. Під виглядом боротьби із “сектами” та “екстремістами” представники НЗФ ведуть активний наступ на різні релігійні організації.

На початку лютого 2018 року в “ЛНР” ухвалили так званий закон про “свободу совісті та релігійні об’єднання”. Цим документом релігійні групи, які, на переконання місцевої окупаційної влади, не мають нічого спільного з жодною традиційною конфесією, виведені за рамки правового поля – будь-яка діяльність релігійних груп забороняється. В листопаді 2020 року в “ДНР” також були **прийняті поправки до “законодавства”, які виключають діяльність релігійних об’єднань, крім Російської православної церкви.**

Анастасія Мухіна пригадує, що в Луганській колонії **релігійна протестантська організація “Свідки Єгови” була суворо заборонена.** Про це ж говорить і Зінаїда Мальцева, яка перебувала в ув’язненні в Донецьку і є прихильницею саме цієї організації.

Мальцева згадує, як керівниця колонії сказала їй, що в “ДНР” діяльність “Свідків Єгови” заборонена. “А хто це заборонив, Захарченко чи Путін??? Так мені байдуже, що вони забороняють. Ніхто ніколи мені не заборонить вірувати й молитися”, – ось так я відповіла”. Жінка впевнена, якби у колонії вона почала проводити між ув’язненими проповідницьку діяльність, представники НЗФ могли би її за це покарати та додати ще одну статтю. “В мене з собою була Біблія. Але ж Біблія не заборонена. Був перелік заборонених журналів, книг щодо позиції та діяльності “Свідків Єгови”, але такої літератури в колонії в мене не було”, – говорить Мальцева.

Інша заручниця, мистецтвознавиця, колишня співробітниця Горлівського художнього музею Олена Пех, яку представники НЗФ затримали в Горлівці 9 серпня 2018 року і в березні 2020 року засудили до 13 років позбавлення волі за

“зраду батьківщині”, пережила не тільки страшні катування, але й, за словами рідної доньки Ізабелли Пех, неодноразово ставала жертвою релігійної дискримінації. На прес-конференції у Києві її донька, зокрема, повідомила журналістам, що **за зірку Давида, яку Олена Пех носила на грудях, її постійно називали “жидівкою”.** “Одна з “військових” приставила їй до горла ножа і демонстративно зрізала зірку Давида, кинувши на підлогу”, – говорить Ізабелла Пех⁸.

Віталій Хекало, юрист:

Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише обмеженням, які встановлені законом і які є необхідними для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров’я та моралі, так само як і основних прав та свобод інших осіб⁹. Неможливість ув’язненого брати участь у релігійних службах означає втручання у його або її “свободу виявляти свою релігію чи переконання”.

⁸ Круглий стіл “Переслідування з політичних і релігійних мотивів на окупованих територіях”, “Укрінформ”, 18 грудня 2020 року, Доступ за посиланням: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3156638-peresliduvanna-z-politichnih-i-religijnih-motiviv-na-okupovanih-teritoriah.html>; <https://www.youtube.com/watch?v=X6bRcUykMMI>

⁹ Guide on Article 9 of the European Convention on Human Rights. Freedom of thought, Conscience and religion. Updated on 30 April 2021, доступ за посиланням: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_9_UKR.pdf

2.7 МЕДИЧНА ДОПОМОГА

Колишні ув'язнені зазначали, що проблеми зі здоров'ям з'явилися майже одразу після затримання. Нервовий стрес, отримані травми, погане харчування, нестача свіжого повітря – на здоров'я негативно впливала сукупність різних факторів. Так, наприклад, від багатогодинного сидіння на допитах у деяких жінок починали сильно набрякати ноги, загострювалися захворювання судин чи починалися гемороїдальні кровотечі. У багатьох через погане харчування, а також через незадовільну якість питної води з'явилися захворювання органів шлунково-кишкового тракту, псувалися зуби.

Тетяні Горбуліч, яка до затримання працювала кухарем у добровольчому батальйоні "Айдар" (24 окремих штурмовий батальйон ЗСУ станом на 2021 рік), довелося пережити складне поранення і операцію. "Мене ножом поранили у живіт. Я не вставала, не їла і мала високу температуру. В камері дівчата почали просити в наглядачів бинт, перекис. Ті давали. Співкамерниці самі обробляли рану", – згадує Тетяна Горбуліч. – Як мені розповідали співкамерниці, після того, як я втратила свідомість, мене забрали у лікарню, зробили нову операцію. Коли опритомніла, побачила, що лежу на ліжку, причеплена кайданками до нього. Я повинна була пролежати у реанімації вісім днів, після того мали зняти шви, але мене протримали всього чотири дні й виписали, привезли до хірургії, яка знаходиться у в'язниці, а там антисанітарія, ніхто до мене не підходив. Лише на 14 добу мені зняли шви. Вони мені їх не знімали, а фактично виривали, бо все вже зрослося".

Жінки розповідають, що, **коли скаржилися персоналу закладів на стан свого здоров'я, отримували або відмову у медичній допомозі чи принаймні медичному огляді, або малоефективне знеболююче**. Ті люди, які відповідали за медичне обслуговування у місцях утримання політичних в'язнів, за словами потерпілих, як правило, не мали належної медичної кваліфікації. Зокрема, Галина Гайова в свідченнях МІПЛ розказала, що перші одинадцять місяців вона перебувала в "Ізоляції", і там була людина, яка начебто відповідала за медичне забезпечення: "Але лікарем його назвати було важко, бо він навіть не

знав призначення препаратів та плував їх назви. Він росіянин. Ніякої допомоги не надавав".

Галина Гайова каже, що **під час ув'язнення лікувалася ліками, які вдавалося отримати від рідних**. Проте дуже часто траплялися випадки, коли родичі передавали ув'язненим медикаменти, однак жінки їх не отримували.

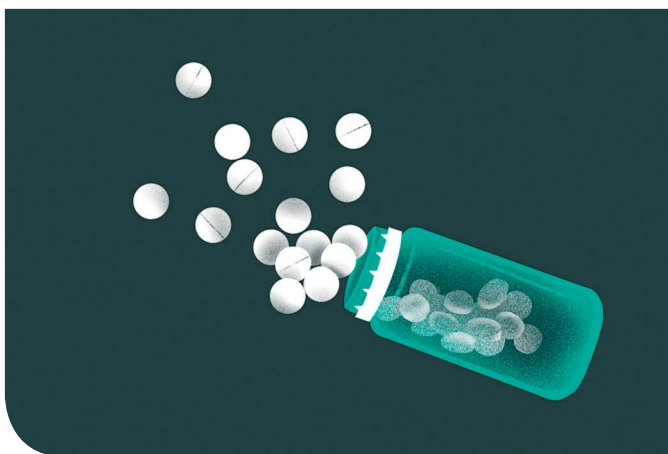
У колоніях, куди відправляли згодом жінок, була санчастина. Проте у бараках, за свідченнями звільнених заручниць, **заборонялося мати при собі будь-які медичні засоби**. "Не дозволялися ані таблетки, ані мазі. Навіть еластичного бинта не дозволяли тримати в камерах", – говорить Олена Лазарева. Якщо ув'язнена погано почувалася, то отримати негайну медичну допомогу було практично неможливо. Їй спочатку треба було записатися на прийом до санітарної частини, а потім наступного дня її могли викликати. Інколи заручниці зверталися по допомогу, але їх протягом декількох днів ніхто до санітарної частини не викликав і ніякої допомоги не надавав.

Зокрема, про такий випадок згадує Олена Лазарева. Тоді одна з ув'язнених у колонії отримала опік на виробництві. "Фактично лікувати цей опік і чимось мазати його почали лише за три тижні після того, як він вже почав гноїтися". Спочатку жінка дуже довго не могла потрапити на прийом до санчастини, потім їй призначили мазі, але, зрозуміло, в колонії їх не було. Мазі потрібно було замовити родичам. І тільки після того, як родичі передали необхідні медикаменти, постраждала їх отримала.

Інша колишня заручниця Марина Чуйкова розповідає, що мала гінекологічне захворювання, яке потребувало регулярного й безперервного вживання гормональних препаратів. Проте у колонії вони не дозволялися, через що у жінки траплялися кровотечі. "Я змушена була приховувати ці таблетки – закопувала під деревом під час прогулянки, але ліки все одно знайшли", – говорить вона. Пізніше жінку все ж таки відвели до гінеколога (його інколи запрошували до колонії для проведення оглядів) і той підтвердив, що їй потрібно постійно отримувати гормональні таблетки. Тільки після того жінці щодня почали видавати ліки, які передавали їй рідні.

За свідченнями колишніх заручниць, **траплялися випадки, коли “лікарі” незаконних в’язниць застосовували медикаменти з порушенням термінів придатності чи інструкцій**, що могло ще більше зашкодити здоров’ю. Так, наприклад, Анастасія Мухіна, яка мала проблеми з тиском, перебуваючи в Луганській колонії, пригадує, що їй неодноразово замість необхідних ліків намагалися дати зовсім інші таблетки. “У вас болить серце! Пийте!”, – казали мені. – А я казала, це не ті ліки, які мені треба... Нітрогліцерин дуже маленька таблетка, а мені намагались дати якусь велику пігулку”.

Нині ситуація з наданням медичної допомоги не покращилась. Про це говорять родини та знайомі нинішніх заручниць. Наприклад, у СІЗО перебуває жителька селища Верхньоторецьке Ясинуватського району Донецької області Олена Зайцева, яку представники “МГБ” незаконно затримали наприкінці лютого 2019 року. У неї, за словами звільненої цивільної заручниці Лариси Б., яку опитала МІПЛ, були постійні кровотечі. Ймовірно, вони пов’язані з гінекологічним захворюванням. “Ці кровотечі не припинялися кілька тижнів поспіль. Одного разу Олену возили до лікаря-гінеколога. В лікарні її почистили, давали наркоз. Але кровотечі все одно не припинялися”, – говорить колишня заручниця Лариса Б. Вона стверджує, що стан здоров’я Зайцевої постійно погіршується, про що розповідає і її мати. Та, в свою чергу, наголосила, що, судячи з симптомів, захворювання доньки схоже на онкологію, і, можливо, жінка потребує екстреного хірургічного втручання. Проте у СІЗО пройти належне діагностування чи отримати лікування неможливо, адже керівництво навіть не приймає ліки від родичів.

2.8. РОЗЛУЧЕННЯ МАТЕРІ ТА ДИТИНИ

Наявність у жінок малолітніх дітей не мала для представників НЗФ при затриманні особливого значення, не пом’якшувала обставини затримання та жодним чином не враховувалася. Траплялися випадки, коли навіть відомості про малолітню дитину не відображались у матеріалах “справи”.

Задokumentовані історії, коли матір розлучали з дитиною, яка ще перебувала на грудному вигодовуванні. Такі свідчення, зокрема, дала Анна Таран, незаконно затримана представниками НЗФ 23 березня 2017 року у Донецьку. На момент затримання її доньці було всього вісім місяців, і вона потребувала грудного годування. Спочатку затримали чоловіка Анни – Олега Тарана, а її саму просто викликали, бо за документами на неї була оформлена машина, на якій попередньо затримали чоловіка. Проте, приїхавши до відділу так званої поліції “ДНР”, Анна вже не змогла повернутися до своїх рідних – їй повідомили, що вона затримана на 30 діб. Лише наступного дня жінці востаннє дозволили погодувати доньку, яку під будівлю, де вона утримувалася, привезла мати. Вона згадує, що звернулася до медсестри, щоб та допомогла їй перетягнути груди та зупинити приплив грудного молока, на що їй у грубій формі відмовили. В ІТТ Анну Таран утримували протягом місяця, не дозволяючи їй годувати дитину або передавати сціджене молоко. “Наскільки я пам’ятаю, в жодному документі співробітники, які мене затримали, не вказали, що я – матір, яка годує”, – розповідає Анна Таран. Її чоловік ще й досі перебуває у заручниках представників НЗФ.

Лариса Б. мала також малолітню дитину. “Я цілодобово думала про мою доньку, яка залишилася без материнської любові і підтримки. Я дуже хвилювалася за неї, як вона почувається, чи не голодна, чи не ображають її”. Жінка згадує, що її десятилітня дочка була свідком обшуку, який проводили в їхній квартирі представники НЗФ: “Один із оперативників завів її на кухню і почав запитувати, чи часто приходять тато, і кого вона більше любить – тата чи маму”.

Колишня бранка говорить, що в ув'язненні для неї найстрашнішим було не бачитися зі своєю донькою і не знати, як вона. “На допитах мене лякали тим, що моя донька виросте в інтернаті... Казали, що до дитини застосують фізичну силу...”, – говорить Лариса Б. Жінка потрапила до представників НЗФ у Донецьку у лютому 2019 року, і до свого звільнення 29 грудня 2019-го вона жодного разу не бачилася з донькою.

Є свідчення того, що **представники НЗФ утримують в ув'язненні і вагітних жінок.**

Зокрема, нині в СІЗО Донецька утримується Оксана Паршина. Під час затримання за обвинуваченням у шпигунстві у травні 2021 року вона була на десятому тижні вагітності, про що, зі слів рідних, повідомила при затриманні. Її возили на огляд, але після того помістили до СІЗО. Жінка досі перебуває в заручницях. Що буде з нею та дитиною після пологів, невідомо, оскільки за період існування підконтрольних РФ НФЗ подібних випадків із заручницями ще не було. Але колишні бранки розповідають те, що їм довелося побачити. Зокрема, Анастасія Мухіна зазначала, що, перебуваючи в Луганському СІЗО, бачила вагітних. “Коли вони народжували дитину, їх переводили до іншої камери, давали ще доглядальницю, вони сиділи удвох у камері. Таким ув'язненим інші ув'язнені намагалися передати все, що вони просили з їжі чи речей”.

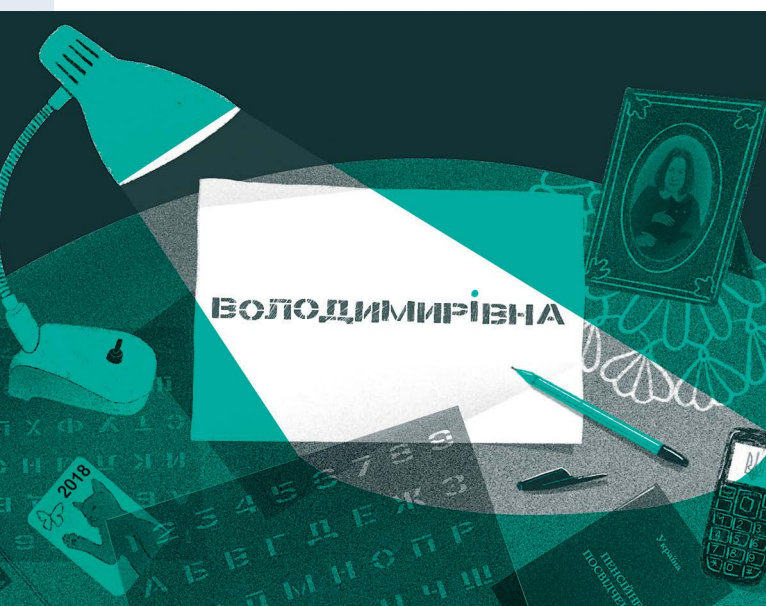
Віталій Хекало, юрист:

Діти не повинні народжуватися у в'язниці – це загально-визнаний принцип. Необхідно докладати всіх зусиль для задоволення потреб позбавлених волі вагітних жінок в особливому харчуванні; їм треба пропонувати багату білками дієту та достатньо свіжих фруктів і овочів. Справи стосовно вагітних жінок та матерів із немовлятами, інтернованих у зв'язку зі збройним конфліктом, повинні розглядатися першочергово.

РОЗДІЛ III

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ

3.1 ПРАВО НА ЗАХИСТ

Перші, про кого згадують жінки, розповідаючи про причетних до їхнього затримання – “оперативників”, які допитували їх та піддавали тортурам, а також “слідчих”.

“Кількеєв Іскандер Равілійович повідомив, що проти мене порушено кримінальну справу за ст. 256 ч.1 КК “ДНР” (незаконне придбання, зберігання та перевезення вибухових речовин та вибухових пристроїв)”, – згадує Ольга Політова. За свідченнями жінки, Кількеєв раніше працював адвокатом у Донецьку, а після створення “ДНР” став **слідчим “МГБ”**. Вона розповідає, допит у слідчого відбувався без присутності адвоката, пізніше їй запропонували найняти адвоката Суханова Сергія Геннадійовича. Політова зазначає, що слідчий з її адвокатом були добрими друзями. А дружина адвоката на той момент працювала у так званому Верховному суді “ДНР”. **Більшість “оперативників”, “слідчих”, “прокурорів” працювали у правоохоронній системі Луганської та Донецької областей ще до початку збройного конфлікту.**

Особливу увагу жінки приділяють розповідям про **“адвокатів”**. Всі колишні політичні заручниці зазначають, що при затриманні їм не було надано доступ до адвоката. Спочатку їх родини намагалися найняти свого адвоката, але тих не допускали до справ. Тоді, частіше – за місяць, з’являлися адвокати, надані на безоплатній основі. Кількість таких у “МГБ” була обмежена, за свідченнями колишніх заручниць, вони жодним чином не намагалися допомогти своїм клієнтам.

Марина Чуйкова свого потенційного захисника вперше побачила лише за 30 днів після затримання. “Це був Ластовецький Віталій В’ячеславович. Коли я дізналася, що буде адвокат – зраділа, з’явилася якась надія, що мене виправдають. Я думала, що адвокат – це правозахисник, що він зможе зателефонувати моїм дітям, мамі, аби мені передали необхідні речі – теплий одяг та засоби гігієни, – говорить жінка. – “Слідчий”, до якого мене привезли у цей день, почав читати мою справу, велася відеозйомка. І раптом я почула, що хтось хропить – це заснув мій “адвокат”. Я його по нозі штовхнула, кажу: “Ти ж мене рятувати прийшов, повинен за мене заступатися”. А він мені: “У тебе така стаття, що тебе захищати ніхто не збирався”.

Відмовитися від такого адвоката було майже неможливо.

Колишня політична бранка “ДНР” Валентина Бучок, звинувачена в “шпигунстві”, каже, що за час свого незаконного ув’язнення написала десятки скарг на дії “слідчих”, “прокурорів”, “суддів” та “адвокатів”. “Я показала Олені Шишкіній (адвокату) сліди побоїв, які я отримала у камері. Вона розвела руками, мовляв, таке життя зеків. Я написала понад 20 скарг, щоб від мене прибрали цього адвоката. Але марно”, – говорить жінка. За свідченнями колишніх заручниць, Шишкіну надавали багатьом політичним затриманим. За свої послуги Шишкіна виставила ціну в одну тисячу доларів. “Однак на процесі вона жодного слова не сказала на мій захист, лише попросила суддів про те, щоб термін покарання дали по мінімуму”, – зазначає Галина Гайова.

“Я також просила замінити мого адвоката – Валерія Акопяна, який мене не захищав. Він виступав не в ролі адвоката, а в ролі прокурора”, – говорить Зінаїда Мальцева. Хоча у випадку Мальцевої адвоката вдалося замінити. Але новий не допоміг жінці. “Одного разу новий адвокат викликав мене до себе, я показую йому 12 клопотань, написаних від руки, а він мені каже: “Кому вони потрібні? Якщо хочете, давайте я вашу статтю 321 “шпигунство” перекваліфікую на іншу – “шахрайство”. А я кажу, ні, не треба. Я ніколи не була злодійкою, тому своє життя я хочу чесно дожити”, – розповіла Мальцева.

Ользі Політовій “вирок” у 2016 році виносив ще Ворошиловський міжрайонний суд – відбулося

два засідання, засудили на 3 роки та 10 місяців ув’язнення з конфіскацією майна. “На проголошення вироку мене ніхто не запрошував, просто в СІЗО видали копію вироку”, – говорить Політова. Проте прокурор подав “апеляцію”, і попереднє рішення було скасовано, а справу передано до “Верховного Суду” “ДНР”, і жінку судив “воєнний трибунал”. “Головуючим була “суддя” Світлана Смелік, поряд були “судді” Людмила Стратейчук та Микола Токаренко. “Прокурорами” – Ірина Кротова та Руслан Шаіпов. Новий розгляд тривав майже чотири місяці. 24 листопада я почула “вирок” – 5 років та 6 місяців позбавлення волі. Мене визнали винною за ст. 256 – тероризм. “Судовий процес” був одностороннім, одразу було зрозуміло, що мене планують “засудити”, – говорить Політова.

Віталій Хекало, юрист:

МГП забороняє засудження і застосування покарань без вироку суду, що забезпечує дотримання всіх процесуальних гарантій, що визнані невід’ємними¹⁰. Усі сторони, залучені до збройного конфлікту, повинні забезпечити притягнення до кримінальної відповідальності з дотриманням: права на незалежний і безсторонній суд, права на інформацію і захист, презумпції невинуватості, права обвинуваченого на судовий розгляд у його/її присутності, права не бути примушеним давати свідчення проти себе або визнавати себе винним, права бути проінформованим про його/її права на оскарження вироку в судовому чи іншому порядку, та про строк, протягом якого можливо скористатися цим правом, а також заборони свавільного позбавлення волі.

¹⁰ Тематична доповідь УВКПЛ “Права людини в контексті відправлення правосуддя у кримінальних справах пов’язаних з конфліктами в Україні”, квітень 2014 р. – квітень 2020 р., пп. 31-32, доступ за посиланням: <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine-admin-justice-conflict-related-cases-ukr.pdf>

3.2. СУДОВИЙ ПРОЦЕС

У квітні 2014 року ключові органи державної влади на території ОРДЛО були захоплені, тож більшість українських державних структур, зокрема, судів, на цій території фактично припинили свою роботу або перестали підпорядковуватися владі України, а восени офіційно призупинили свою роботу. Натомість “Л/ДНР” почали створювати свої “органи правопорядку” та “суди”. Наприклад, “верховний суд” у Донецьку почав функціонувати з січня 2015 року, а “верховний суд” у Луганську – з жовтня 2018 року. “Політичні справи” щодо обвинувачених у “державній зраді”, “шпигунстві”, “терористичній чи диверсійній діяльності” слухають вони. До 2018 року “політичні справи” інколи розглядалися “місцевими судами”.

Частина “суддів”, які нині, працюють у цих “судах” – судді-перебіжчики, які зрадили присязі, діючи всупереч Конституції України та чинному законодавству України, почали співпрацювати з представниками НЗФ. Зокрема, згадані Політовою, судді Людмила Стратейчук та Світлана Смелік до осені 2014 року працювали в Апеляційному суді Донецької області, а Микола Токаренко – колишній суддя районного суду Горлівки. Нині вони працюють у “Верховному суді” “ДНР”. Більшість таких суддів – фігуранти кримінальних проваджень про участь у створенні терористичної організації “ДНР”, деякі справи прокуратура Донецької області передала до суду.

Через поведінку “суддів” у деяких заручників складалося враження, що судовий розгляд – це шоу, не більше, під час якого **“судді” просто дотримувалися формальних процесуальних норм, не маючи жодного наміру незалежно і неупереджено розглядати справи.**

Як правило, **засідання відбувалися в закритому режимі.** На них не допускали вільних слухачів. Родичі могли бачити, як відбувається процес, лише у разі виклику їх у якості свідків у “процесі”. До 2017 року відомі випадки, коли на судові засідання могли потрапити представники моніторингової місії ООН з прав людини. Про це, зокрема, свідчить колишня заручниця Галина Гайова.

Марина Чуйкова пригадує, що перебуваючи в СІЗО, протягом року її нікуди не викликали і ніяких слідчих дій із нею не проводили. “А одного разу зайшли і назвали прізвища тих, хто має їхати. Ми навіть не знали, куди нас везуть. Нас було десятеро. До нас вийшла жінка без спеціального одягу, просто у звичайній щоденній сукні – Людмила Стратійчук. Вона представилася суддею і сказала, що суд проходитиме у формальному швидкому режимі, без дотримання законів і правил”, – розповідає Чуйкова. “Суд” відбувся за один день, на кожного підсудного, за словами жінки, виділялося хвилин двадцять. “Хлопці виходили першими. Терміни були жахливі: 12,14, 15,18 років. Мене теж засудили на 11 років. Слова мені не дали, одразу оголосили вирок. Але перед цим “слідчий” мені сказав: “Скільки би тобі не дали, хоч 25 років, не кричати “Слава Україні”, не матюкатися, прийняти і мовчати”, – говорить вона.

Лариса Б. також говорить, що до “суду” її привезли лише раз. “Засудили одразу, за одне засідання, що тривало 15 хвилин. Дали 11 років за шпигунство, стаття 321 (*так званого Кримінального кодексу “ДНР” – ред.*). Перед судом мені дали почитати “вирок”. Тільки прочитавши його, я дізналася, в чому мене звинувачують. Я сказала: “Ну це ж неправда. Ви ж провину мою не довели”. Мені відповідали: “Яка тобі різниця. Визнай на суді свою провину. Підеш на обмін. Погодишся з усім – швидше вийдеш на свободу”, – говорить жінка.

“Судді” обґрунтовували проведення “засідань” за закритими дверима необхідністю захисту “державної таємниці”. Це стосувалося всіх “політичних справ”. “Судовий розгляд” кримінальних справ у закритому режимі попри відсутність належного обґрунтування є порушенням права на публічний судовий розгляд. Хоча міжнародні стандарти прав людини дозволяють суду не допускати публіку на засідання, практика проведення всього судового розгляду в закритому режимі без обґрунтування не відповідає вимогам цього винятку із загального принципу відкритості судового розгляду¹¹.

¹¹ Тематична доповідь УВКПЛ “Права людини в контексті відправлення правосуддя у кримінальних справах пов’язаних з конфліктами в Україні”, квітень 2014 р. – квітень 2020 р. пп. 131, 134, доступ за посиланням: <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine-admin-justice-conflict-related-cases-ukr.pdf>

3.3. ПОКАРАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

“Із СІЗО до колонії мене везли разом із чотирма жінками. Привезли до воріт. Порахували. Потім по команді ми пішли по території. Я не могла нести свою сумку – вона була заважка, тому домовилася, аби мені допомогла одна з ув’язнених. Але здорова та мордата конвоїрша голосно закричала – не дозволила, тож я залишала речі на вулиці, взяла тільки маленьку сумку. Потім нас роздягли наголо, нагнули літерою “Г”, усе ретельно оглянули, згодом повели у якесь приміщення на двотижневий карантин”, – розповідає пенсіонерка Зінаїда Мальцева.

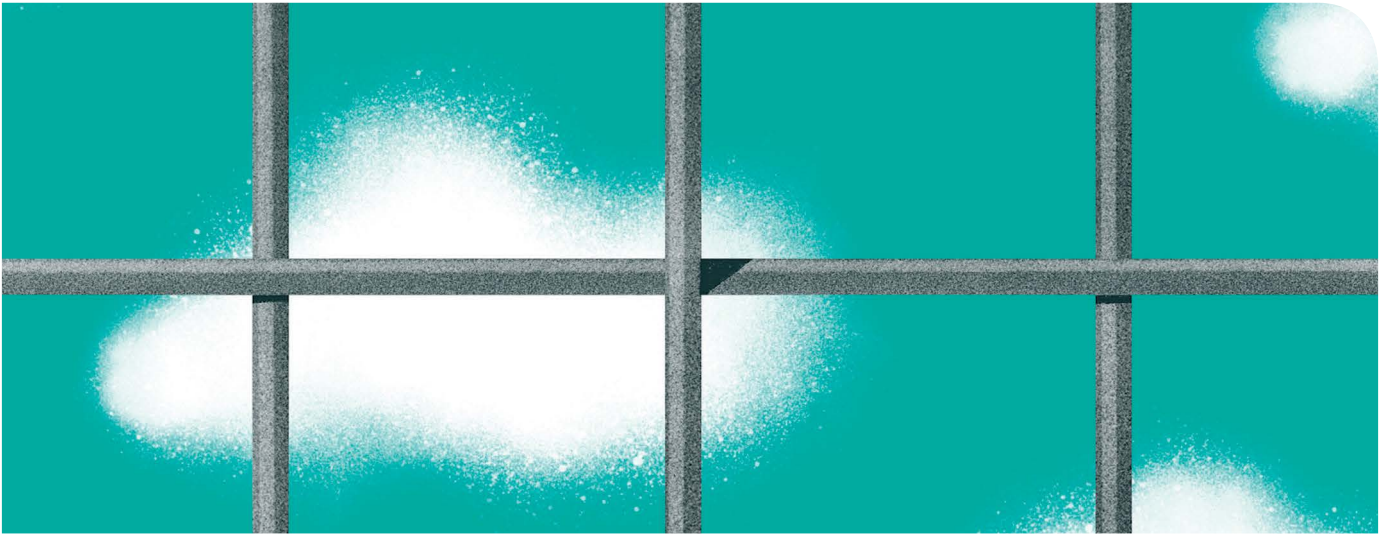
Після винесення “вироку” жінок, “засуджених” за політичними статтями, відправляли до колоній, які діють на непідконтрольних Уряду України територіях. Тих, хто перебував на території “ДНР” – до Сніжнянської виправної колонії №127, а тих, кого захопили на території “ЛНР” – до Селезнівської виправної колонії №143. Обидва заклади, за даними Пенітенціарної служби України, до 2014 року мали мінімальний рівень безпеки із загальними умовами тримання для жінок. В обох закладах “політичних” засуджених утримували разом із жінками, які відбували покарання за загальнокримінальні злочини – бивства, бандитизм, наркоторгівлю та інші.

Зінаїда Мальцева опинилася у Сніжному, як і Марина Чуйкова. Дві жінки перебували там в один і той самий час. “Одразу нас зустріла начальниця колонії Алла Краєвська і попередила: “Ви потрапили до пекла. До політичних – особливе ставлення. Тож дивіться і готуйтеся”, – згадує Чуйкова. Вона говорить, що умови, в яких доводилося жити, і ставлення наглядачок та співкамерниць, можна було розцінювати як постійний тиск.

Жили у бараках, розрахованих на 160 осіб. У приміщенні були встановлені двоповерхові нари. Підйом о шостій ранку, відбій – о десятій вечора. Весь час доводилося присвячувати роботі: виконувати господарські роботи, працювати на швейному виробництві, ввечері був час подивитися телевізор. “Але були нюанси такого існування. Якщо вдень заснув або тільки прикрив очі – пишеш пояснювальну, чому ти спиш, а в якості покарання – чергування”, – говорить Галина Терещенко. **Двічі на тиждень в Сніжнянській колонії був особистий огляд**, в якому детально описувалися всі особисті речі, які мали ув’язнені. “Якщо раптом однієї шкарпетки не вистачало – треба писати пояснювальну, бо минулого разу при огляді була інша кількість шкарпеток. Покарання – миття туалету чи додаткове чергування. Ворону годувала хлібом зі своєї пайки – не можна, помітять – пишеш пояснювальну та обіцяєш, що ворон годувати більше не будеш, та миєш сортир. Квіти рвати не можна. Я зірвала календулу, аби в чай покласти – писала пояснювальну, і знову мила сортир”, – згадує одна з ув’язнених.

Жінки говорять, що для ув’язнених у колонії взагалі було багато заборон. Наприклад, вдень не можна було сидіти на ліжку. У кімнаті, де перебувало 55 жінок, стільців було всього 25. Решта, кому не вистачало стільця, мали стояти. “Від постійного стояння – набрякали ноги, і за ніч не ставало краще. За порушення давали покарання. Мені – збирати листочки з дерев у дворі. Віник заборонили брати, говорили – руками”, – згадує Чуйкова.

“Годували краще, ніж у СІЗО”, – так на питання про якість харчування відповідає колишня заручниця. “Але на початку я боялася їсти. – додає Чуйкова. – Справа у тому, що **на**

кухні працювали засуджені, у яких були не тільки страшні кримінальні статті, а й різні захворювання – ВІЛ, гепатит. Також поряд із нашим був стіл для туберкульозниць. Вони хоч і харчувалися окремо, але з посуду, який потім збирався та мився разом із нашим”.

Також у **Сніжнянській колонії були проблеми з водою** – її весь час не вистачало. Зокрема, й питної. “Воду вмикали раз на день. Встигнеш набрати одну пляшку, а більше однієї набирати не дозволяли, як ні – будеш без води. Цієї води має вистачати для пиття, вмивання та чищення зубів”, – говорить Марина Чуйкова. Помитися можна було лише раз на тиждень – у неділю. “Баня була у приміщенні колишнього моргу, від нього там залишилися два столи для розтинів. Дали два відра теплої води – аби помитися і попрати свої речі. Можна вилити на себе або протиратися ганчіркою”, – додає жінка.

Пенсіонерку з Луганська Анастасію Мухіну після так званого вироку привезли до Селезнівської виправної колонії. Вона розповідає про умови утримання, які мало чим відрізнялися від Сніжного. Жінок також утримували у великих камерах. “Ми були у бараці на сорок осіб. Перед дверима були люди, які схильні до самогубства, а далі розміщувалися всі решта”, – говорить жінка. В колонії були окремі ув’язнені, які мали привілейований статус. “Камера була багатокімнатною – складалася з чотирьох окремих приміщень. Привілейовані ув’язнені ввечері могли попити чаю або кави, поїсти. В одній кімнаті знаходилися ми, як вони казали, сброд, в іншій – “еліта”, – додає Мухіна.

Жили жінки за графіком та правилами із багатьма заборонами. “Наприклад, туалет у приміщенні відкривали після відбою і до шостої ранку – потім всі мали ходити на вулицю – і влітку, і взимку. Телевізор працював ввечері лише одну годину. До нього допускалися лише сімнадцять жінок”, – додає Мухіна. Нарі мали бути гарно застелені, і обов’язково зверху покриті чимось білим. У кімнату, де розміщувалися нари вдень заходити не можна було. За свідченнями колишніх бранок, вдень там могли перебувати тільки ті, які працювали вночі (вночі деякі ув’язненні були задіяні в роботі на котельній). “Дівчата розвантажували вугілля, на таку роботу брали сильних, фізично витривалих. Від таких фізичних навантажень одну дівчину на операцію забрали, у неї яєчник розірвався, у іншої на спині горб виріс, вона в тій котельні вже шість років працювала”, – пригадує колишня бранка. При цьому жінки розповідають, що їм давали підписувати папірець, де було вказано, що вони добровільно погоджуються працювати безкоштовно на благо колонії, відмовитись не можна було.

Колишні заручниці свідчать, що ув’язнені за кримінальними статтями мали доступ до ножів та інших гострих предметів – що політичні розцінювали як небезпеку. Були серед ув’язнених колишні наркозалежні, які допомагали керівництву колонії. Такі ув’язнені вважалися “елітними”. “Їх опера, начальники брали до себе в кабінети. Вони їм чай-каву робили. Таких було дві-три дівчини, вони змінювалися між собою. Що вони там робили ще – можна лише здогадуватися”, – згадує Мухіна.

Анастасія Мухіна

3.4 ДЕНЬ ЗВІЛЬНЕННЯ

“Безпосередньо перед обміном ми боялися, чи все відбудеться... Чи може нас просто у ліс вивезуть і розстріляють”, – згадує одна з колишніх заручниць.

Впродовж 2014-2015 років про звільнення людей, яких утримували представники НЗФ, родичі, як правило, домовлялися напямучу – допомагали волонтерські організації, у переговорах багато що вирішували особисті зв'язки та гроші, які рідні заручників готові були заплатити. З 2015 року процес зі звільнення фактично замкнув на собі спеціальний Об'єднаний центр при СБУ для розшуку та звільнення незаконно затриманих на території ОРДЛО, а перемовини про обмін відбувалися під час засідання Три-

сторонньої контактної групи у Мінську. Ці перемовини відбувалися та й нині відбуваються складно, адже з часом звільнення заручників із гуманітарної площини перемістилося у політичну – людей звільняли не в обмін на людей, а на певні політичні домовленості. Відтак деяким політичним в'язням звільнення довелося чекати кілька років.

Про своє майбутнє звільнення більшість заручниць дізнавалися за кілька днів до звільнення.

Ольга Політова пригадує, що перед її звільненням (а її передали представникам української влади 27 грудня 2017-го), 25 грудня 2017 року, її викликали в чергову частину колонії. “Мені продиктували, як написати листа на ім'я Олександра Захарченка (на той момент голови “ДНР”) із проханням про помилування, в якому я мала зазначити, що вину усвідомила і розкалася. Іншу заяву сказали написати на ім'я “начальника служби виконання покарань” “ДНР” Олексія Рязанова, у якій зазначити: зауважень до умов утримання не маю, була забезпечена спальним місцем, білизною, належними побу-

товими умовами, необхідна медична допомога надавалася. **Маючи бажання якнайшвидше вийти з ув'язнення я була змушена написати всі заяви**", – розповідає Політова. При цьому жінку попередили, аби вона нікому з інших засуджених не повідомляла про своє майбутнє звільнення. Наступного дня Політову вивезли з колонії. "Ввечері мене ретельно оглянула медик колонії, щоб не було видимих синців", – зазначає жінка. 27 грудня 2017 року Політову разом з іншими заручницями на "автозаках" відвезли до КПВВ "Майорськ" в районі міста Горлівка. Ввечері відбувся обмін.

Того ж дня була звільнена Галина Гайова. Але, на відміну від Політової, її до дня обміну утримували в СІЗО Донецька. "Старша наглядальниця прийшла вранці і забрала нас, провела туди, де видавали папірці, посадила в машину і помахала рукою. **На КПВВ нас везли як оселедців: у трьох автозаках на вісім місць кожен перевозили близько 70 людей – чоловіків та жінок разом**", – розповідає Галина.

Іншим опитаним у рамках цього проекту жінкам довелося чекати свого звільнення ще два роки, хоча деякі з них були також затримані в 2017-му.

Марина Чуйкова розповідає, що в **день перед обміном до них прийшли дві жінки, які змусили їх повністю роздягатися: "Нас знімали на камеру. Вважаю, що це було насильство**. Це робили дві дівчини, ми їх потім бачили на блокпості, двох журналісток. Вони брали інтерв'ю для телеканалу "Оплот". Ми мовчали, бо боялися щось зіпсувати".

Колишні ув'язнені говорять про те, що безпосередньо перед обміном, ставлення представників НЗФ до них змінювалося. Так Марина Чуйкова пригадує, коли їх привезли зі Сніжнянської виправної колонії переночувати в СІЗО №5 м. Донецька, наглядачі та охоронці з ними навіть жартували. Інша колишня бранка Тетяна Горбуліч, яка утримувалася в "ЛНР" розказує, що безпосередньо перед обміном їм дозволили митися довше, ніж зазвичай: "Нам дозволили купатися стільки, скільки можна. Тоді ми зрозуміли, що точно буде обмін, щоб ми не скаржилися. Нас поміняли наступного дня зранку. Нас ще о третій ночі виводили в підвал. Вияв-

ляється, там нас ОБСЄ чекало, нам дали куртки і шапки, щоб ми були, як курчата, однакові".

При цьому представники НЗФ багатьом **не дозволяли взяти з собою всі так звані документи – "обвинувальний акт" та "вирок"**. Ользі Політової пояснили відмову віддати документи тим, що, мовляв, оригінали їй не потрібні, бо її "помилують". Але Політової вдалося залишити собі частину копій.

Чуйкова розказує, що обмін міг зірватися. "Вранці 29 грудня 2019 року всіх зібрали, вивели на вулицю і посадили в білий автобус", – говорить вона. Серед жінок, які їхали на обмін, була Зінаїда Мальцева та Олена Лазарева. Син першої та чоловік другої також перебували у заручниках і утримувалися в макіївській колонії №32. "Ніхто не знав, чи потрапили вони в список на обмін, але всі сподівалися. Коли ж нас вивели з машин та вишукували у шеренгу, Мальцева побачила, що серед чоловіків її сина нема. Вона почала плакати та кричати: "Я не поїду, там залишився мій син". Нам було її дуже шкода, але ми дуже боялися, що обмін не відбудеться", – згадує Чуйкова. Зрештою Мальцева поїхала сама, а чоловік Лазаревої – опинився разом із дружиною на свободі.

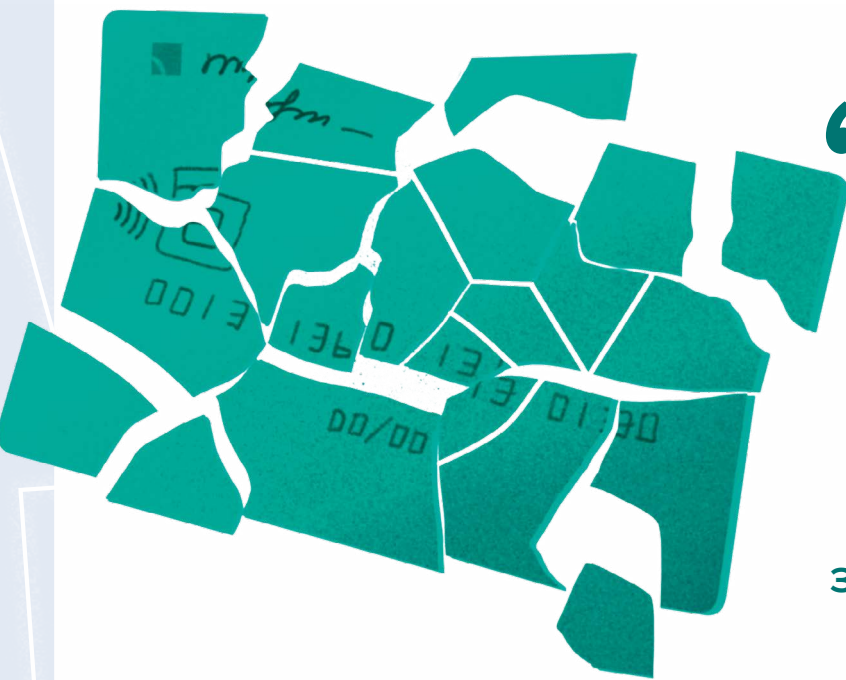
"Ми повростали в крісла автобуса – їхали мовчки. Радості не було, ніхто не кричав. Минали блокпости, на них люди в масках – "днр-івці", сіра зона і підконтрольна територія України. Зітхнули, почали розмовляти – радіти", – додає Чуйкова.

Варто сказати, що МІПЛ вдалося знайти кількох жінок, прізвища яких ніколи не потрапляли до списків для обміну, та які були звільнені представниками НЗФ за місяць після затримання. Йдеться про згаданих Надію Атаманчук та Анну Таран. Перша говорить, що її просто вивезли в центр Донецька і там залишили. Друга, Анна Таран, розповідає, що після 30 днів тримання під вартою її випустили з ІТТ. "У мене не було ані грошей, ані паспорта, ані телефону. Все це у мене забрали ще в "УБОЗі", і співробітники не повернули речі до моменту звільнення, а сказали, щоб я сама за ними приїхала у відділення, сміючись над тим, що, поки я буду їхати без документів, мене знову заарештують", – повідомляє Анна.

Розділ IV

НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ, АБО ЖИТТЯ ПІСЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ

4.1 СТРЕС І ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА

“У день звільнення 27 грудня 2017 року в Борисполі мене ніхто не зустрів. Донька Аня не приїхала, її дитині чотири місяці було. Пам’ятаю, як стою у другій ночі одна, мерзну. До мене підходить жінка і запитує, чи я звільнена. Це була дружина колишнього заручника Володимира Жемчугова – Олена. Її чоловіка мені під час утримання на відео показували як приклад, що може зі мною трапитися (Жемчугов під час захоплення і перебування у заручниках майже втратив зір та обидві кисті рук). Відвела мене до автобуса.

Ольга Політова

А я там кажу: “Так цей автобус везе нас у СБУ?”. Вона не розуміє запитання. Я знову кажу: “Ну нас же повинні помістити в ізолятор або в СІЗО, або кудись, аби перевіряти”. Вона каже: “Маячня, везуть до лікарні на обстеження”. Я і розплакалася. Я доросла жінка, але вірила у залякування бойовиків, що нас усіх після звільнення покарають. Я навіть із собою постіль, мило та змінний одяг взяла. Після двох років того життя це страшно”, – згадує Ольга Політова.

Жінка говорить, що спочатку **до свободи було складно звикнути**. Вона думала, що з цим станом їй вдасться самостійно впоратися – для розслаблення слухала певну музику, звуки моря. Проте це не допомагало. “Згодом зрозуміла, що треба вже вживати антидепресанти. Приймаю їх інколи й досі, хоча вже минуло три з половиною роки з часу звільнення, – додає вона.

Колишні цивільні заручниці розповідають, що після звільнення держава організувала для них медичне обстеження у лікарні “Феофанія”, але при цьому **ніякого психологічного супроводу не надала**. Хоча, на думку потерпілих, була потреба в комплексній програмі психологічної адаптації. Були спроби допомогти в цьому напрямку від декількох громадських організацій, але, на думку декотрих зі звільнених заручниць, вони виявилися малоефективними. Спроби – це, за словами Політової, кілька тренінгів. “Приїжджаєш на них до Києва – все нібито гарно, на найвищому рівні, а коли я поверталася додому в Очеретине, де я перший час жила, ставало ще гірше”, – говорить Ольга.

За словами колишніх заручників, повернувшись до нормального життя, вони потребували не лише психологічної допомоги, а й медичної. У багатьох загострилися хронічні хвороби та з'явилися нові. Медичне обстеження після звільнення багато хто називає поверхневим та звертає увагу, що подальшого супроводу не було.

Ольга Політова говорить, що внаслідок пережитого вона **відчуває посттравматичний стресовий розлад**. “Я отримала системну остеопенію (пониження рівню кальцію в організмі). Ризик перелому другого поперекового хребця. У мене після нанесення травми лівого плеча спостерігається посттравматичний парез лівої верхньої кінцівки. Мій загальний стан здоров'я значно погіршився після пережитого в полоні”, – каже Політова. Про проблеми зі здоров'ям розповідає і Олена Лазарева: “Мені потрібна операція, коштує вона великих як для мене, лікаря, грошей, їх я не маю”.

Майже всі **згадують про необхідність фінансової та соціальної підтримки**. Варто зазначити, що після звільнення колишні заручники мають право на отримання одноразової виплати у розмірі 100 тисяч гривень (після отримання статусу особи, яка була затримана внаслідок збройної агресії проти України¹²). Більшість її отримала майже одразу. Але цих коштів замало для початку нового життя. У більшості жінок, звільнених, зокрема, у 2017 та 2019 роках, оселі та інше майно залишилося на окупованих територіях, доступу до нього вони не мають через заборону в'їзду з боку представників НЗФ, вивезти особисті речі також було не можливо.

Також **колишні заручниці втратили роботу**, треба було знову шукати, де працевлаштуватися, вже на новому місці.

Катерина Бусол:

Досвід війни травматичний для всіх, проте впливає він на жінок і чоловіків по-різному. Саме тому потреби та особливості відновлення в обох статей відрізняються. Це необхідно враховувати на всіх етапах допомоги потерпілим.

¹² Постанова КМУ від 31 січня 2018 року, № 38 “Деякі питання соціальної підтримки осіб, яких було незаконно позбавлено особистої свободи”, доступ за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/38-2018-n#Text>

4.2 РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ

“Я спочатку не хотіла зустрічатися з людьми. Не хотіла, аби у мене запитували, як справи, бо відповіді на це запитання у мене не було. В більшості випадків всі кажуть: “Ти – сильна, ти впораєшся, все буде добре”. Мене стало бісити це “все буде добре”. – згадує Марина Чуйкова.

“Єдине, що мене завжди підтримувало, так це робота, це була для мене найкраща реабілітація. Щоб не бути в собі, а відчувати, що ти потрібна і приносиш комусь користь, треба працювати. Колишні полонені не розуміють цього, вони навіть не хочуть цього розуміти. Вони увійшли в образ жертв і хочуть, щоб їм принесли все на тарілочки, гуманітарну та соціальну допомогу. Мені ось 67 років, а я працюю щодня. Тому що я хочу жити!”, – говорить Ольга Політова.

Можливість працювати стала можливістю забрати неповнолітню доньку з непідконтрольних територій для Лариси Б. “Мене звільнили 29 грудня 2019-го, а 1 лютого 2020-го я вже вийшла на роботу. Згодом забрала доньку, – говорить вона. – І вже потім почала усвідомлювати, що зі мною трапилось. Сняться сни, що я досі за ґратами – прокидаюся від страху. Часто хочеться все забути, але коли згадуєш, що там залишилися жінки – розумієш, маємо допомагати їм. Коли мені погано, і починається апатія, я згадую, де була, і я так життя починаю любити. І свою країну люблю ще більше”.

4.3 ЖИТЛО ТА ІНШІ БАЗОВІ ПОТРЕБИ

Гостре питання – відсутність власного житла. **“Найбільше питання для мене, як для дорослої людини – проблема житла.** Я з тієї серії, що моя квартира – це мій дім, моя фортеця. Тут я живу в квартирі, яка мені не подобається. Ми там зробили ремонт під себе, але це чужа квартира. Кожен раз ми платимо оренду і боїмося, що наступного місяця нам скажуть: “Вибачте, квартира продана”, – говорить Марина Чуйкова.

Пенсіонерка Зінаїда Мальцева розповідає: “Коли почала думати, що на тимчасово окупованій території я втратила квартиру, гроші, майно, як і мій нині ув’язнений там син, мене охопив жах. Після звільнення мене, літню і хвору людину, помістили в гуртожиток на 3-й поверх. А я ж не могла по сходах взагалі спустатися. Потім зробили операцію на коліні і переселили на перший. Але сходи ж і там були до дверей – так я опинилась фактично в ізоляції”. Після численних звернень та прохань про матеріальну допомогу Мальцевій вдалося придбати двокімнатну квартиру у Краматорську, де вона зараз чекає звільнення сина.

Крім того, окремим жінкам потрібна була і правова допомога – комусь необхідно було поновити документи, хтось потребував юридичної консультації щодо майна, яке залишилось на непідконтрольній Києву території. Але не всі колишні бранки готові були самостійно долати всі бюрократичні процедури. Частині колишніх заручниць допомагають правозахисники – здійснюють юридичний супровід у судових процесах в Україні і в Європейському суді з прав людини.

4.4 СТАТУС

“Нам не вистачає елементарної підтримки держави, зокрема, **нам досі не надано статусу політв’язня.** Якщо військовослужбовці, які потрапили в заручники в “ЛНР” та “ДНР”, за міжнародним законодавством вважаються військовополоненими, то ким є цивільні, які були затримані за вираження своєї проукраїнської позиції? Адже і серед цивільних є люди, які по мірі власних сил намагалися протистояти окупації. Деякі робили це публічно, деякі – ні. Повісити синьо-жовтий прапор у центрі Донецька або вийти на площу Леніна і кричати, що ми за Україну – це, звісно, вчинок, але за нього неодмінно буде покарання, причому дуже швидко. Якщо ж діяти приховано, наприклад, спостерігати за тим, що відбувається у Донецьку, можна бути корисним довше. І такі, як ми, саме це робили”, – говорить Олена Лазарева.

Жінка має на увазі, що протягом шести років з’являлися та обговорювалися різні законодавчі ініціативи, які б врегулювали статус військовополонених та цивільних заручників. Частина з них фокусувалася тільки на питаннях соціального захисту, інша ж – пропонувала доповнити законодавство по боротьбі з тероризмом, жодним чином не враховуючи умови збройного конфлікту в країні та норми міжнародного права, які визначають гарантії захисту даної категорії постраждалих. 27 березня 2018 року у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект № 8205 про правовий статус і соціальні гарантії осіб, які були незаконно позбавлені волі, заручників, або засуджених на тимчасово окупованих територіях України та за її межами. 11 липня 2019 року на пленарному засіданні текст законопроекту № 8205 було ухвалено в першому читанні. Однак парламент IX скликання впродовж двох років не брався до розгляду цього питання в цілому¹³. 27 вересня 2021 року Президент Укра-

¹³ Проект Закону “Про правовий статус і соціальні гарантії осіб, які незаконно позбавлені волі, заручники, або засуджені на тимчасово окупованих територіях України та за її межами”, № 8205 від 27 березня 2018 року, доступ за посиланням: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63748

Олена Лазарєва

їни нарешті вніс на розгляд Верховної Ради проект закону “Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей¹⁴”, який базується на законопроекті № 8205 та містить певні доопрацювання.

¹⁴ Проект Закону “Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їх сімей”, реєстраційний № 6104, доступ за посиланням: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72870

4.5 ПОКАРАННЯ ДЛЯ КРИВДНИКІВ

“Інколи говорю з сином про те, що сталося. Кажу: “Сашо, ти знаєш, навіть якщо б зараз усе це повторилося, я б інакше не змогла”. Не могла в душі прийняти “ДНР”, з мене перло так, що навіть на “суді” я не могла стриматися. “От скажіть, Донецьк – це “ДНР”?” – запитують. Кажу: “Ні, Донецьк – це Україна”. Мене називали “укропкою”. Я розуміла, що вони могли мене за це покарати, не пустити на обмін, тоді все було в їхніх руках”, – розповідає Гайова.

Нині жінки визнають, що замислюються над тим, яке покарання мають отримати люди, які були їхніми кривдниками з першого дня затримання і до дня звільнення.

“Багато кого вже немає серед живих, їх уже покарали, а ті, що залишилися – я думаю, все одно вони своє отримають... Вони живуть там у постійному страху. Невже це життя? Вони нікуди не можуть виїхати, вони – вигнанці і в Україні, і в Росії. Я думаю, що для них найбільшим покаранням є те, що ми вже на волі. А вони живуть і бояться за своїх родичів”, – говорить Галина Гайова.

Ольга Політова впевнена, що має спрацювати “закон бумерангу”. “Хочеться, аби мої кривдники пережили все те, що і я. Думаю, все їм повернеться, кожен із них отримає своє. Я жодного прізвиська не забуду, всі записала”, – говорить жінка.

“20 років в’язниці, як вони мені обіцяли, – це для них покарання, – говорить Олена Завальна. – Кулю в лоба треба ще заслужити. Так вони мені й говорили: “Якщо заслуговуватимеш – дамо кулю, а ні – будеш гнити у наших в’язницях”.

Анастасія Мухіна наголошує, що **важливо, аби причетні до катувань люди були притягнуті до відповідальності**: “Багато з них були працівниками українських правоохоронних органів. Вони мені казали, що я зрадниця. Я сказала, що нікого не зрадила – ані близьких, ані державу, а от вони є зрадниками. Один мені відповів: “У нас іншого вибору не було”. Я йому сказала, що у кожного є вибір”.

Деякі колишні заручниці припускають, що до представників НЗФ, які були задіяні в катуванні та вбивствах людей, потрібно застосовувати смертну кару. “Навіщо на них та їхнє утримання у в’язниці витрачати гроші?” – говорить Олена Лазарева.

Марина Чуйкова думає, що до її кривдників доцільно було б застосовувати ті ж методи, якими вони знущались над заручниками: “Я, мабуть, дуже жорстока, але теж би хотіла відвезти їх до лісу або розстріляти, або декілька разів возити і в ту ж яму кидати. Хоч це негуманно, але я би хотіла, щоб вони були на моєму місці, щоб те саме у них було: щоб попиляли їм зуби, щоб повозили їх на розстріли. Одна затримана дівчина говорила: “Я втрачала свідомість, приходила до тями, а в один момент відчула, як мені в дупу закладали ганчірку – підключили електричний струм”. Що з такими людьми робити?”.

Колишні заручниці сподіваються, що всі представники НЗФ та їхні родини опиняться під українськими та західними санкціями. “Якщо можливо зробити їхнє життя нестерпним – треба ввести санкції, заборонити в’їзд до інших країн, аби вони через Росію на відпочинок до Туреччини чи Єгипту не їздили. Хотіли сидіти у “заповіднику” – нехай сидять”, – говорить Олена Лазарева.

Та все ж таки більшість опитаних жінок не вірять, що тих, хто над ними знущався, буде покарано, хоча, за їхніми словами, вони надали

всю інформацію, якою володіли, українським правоохоронним органам – їхні свідчення є у кримінальних провадженнях щодо збройної агресії РФ. Наприклад, Зінаїда Мальцева говорить: “У нас безкарність. Тут нікого нічого не хвилює. Мені в структурах у Києві відповіли: “В нас держава гуманна”. А я кажу: “В нас держава – корумпована”. Тому я не сподіваюся, що кривдники будуть покарані”.

Юристи зазначають, що подібні злочини важкі для розслідування, і часто країни, на території яких відбувалися збройні конфлікти, не завжди можуть самотужки впоратися з наслідками. У першу чергу, робота такого характеру має здійснюватися правоохоронними органами. Проте досі вони не мають достатньо засобів, аби сконцентруватися на порушеннях МГП і розслідуванні воєнних злочинів. Чинна редакція ККУ містить бланкетну статтю 438, яка охоплює всі можливі порушення законів та звичаїв ведення війни. У травні 2021 року парламент підтримав проект Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права¹⁵”. Проте до початку жовтня вказаний проект закону все ще не був підписаний Президентом України. Окрім того, незважаючи на те, що Україна є частиною системи Женевських конвенцій 1949 р., парламент досі не ратифікував Римського статуту МКС, що не дозволяє говорити про гармонізацію норм міжнародного кримінального права з національним законодавством.

Катерина Бусол:

Гендерно-чутлива підтримка жінок, які пережили полон, – це не про односторонню допомогу їм як жертвам. Це про активне залучення жінок-потерпілих до розробки сенситивних політик перехідного правосуддя, деокупації, реінтеграції та ширшого державного управління, що враховують потреби різних категорій населення та створюють надійні гарантії неповторення конфлікту.

¹⁵ Проект Закону № 2689, доступ за посиланням: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804

Розділ V

НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ, АБО ПО ТОЙ БІК ЗАРУЧНИЦТВА

5.1 ЗАТРИМАННЯ ОЧИМА РОДИЧІВ

“Я мала народжувати 13 грудня 2018 року, а 11-го мій чоловік зник – вийшов у справах і не повернувся. Добу я не знала, де він. Наступного дня ввечері до нас додому прийшли озброєні люди у військовій формі та привели Андрія – дуже побитого й у кайданках. Почали проводити обшук. Сказали, що підозрюють чоловіка в терористичних актах, вибухах. Мені та нашому сину, якому на той момент було лише 1,8 роки, наказали йти в іншу кімнату й не виходити”, – такі свідчення

Олександр
та Світлана
Тимофєєви

МІПЛ надала Вікторія Гаррюс. Вона – дружина нинішнього заручника представників НЗФ, колишнього українського поліцейського Андрія Гаррюса. Він після початку подій на Донбасі, як і інші його колеги, виїхав з неконтрольованих Урядом України територій, але з особистих причин не зміг працювати на новому місці та повернувся у Донецьк.

Аби не “обшук”, Вікторія могла довгий час не знати, куди зник чоловік. Після затримання представники НЗФ, як правило, нічого не повідомляють рідним про це, а надто про причини та обставини. Багатьом родинам доводилося самостійно розшукувати своїх рідних: дзвонити у лікарні та навіть морги, звертатися до так званих місцевих правоохоронних органів.

У багатьох випадках останні тривалий час не підтверджують факту затримання.

Ірина Момот розповідає, що зв'язок із її чоловіком обірвався 24 червня 2019 року. “Я телефонувала його рідним, однокласникам, колегам по роботі. У готелі один зі співробітників натякнув, що Славу затримали через його поїздки “в Україну”. А за три дні мені зателефонував співробітник “МГБ”, який не представився. Він сказав: “Шаболду В'ячеслава Олеговича затримали. Несіть речі”, – згадує вона. Пізніше Ірина дізналася, що В'ячеслава представники НЗФ звинувачують у шпигунстві та утримують в “Ізоляції”.

Коли ж жінки ставали свідками незаконних затримань своїх чоловіків, то опинялися під загрозою бути затриманими також.

Момент затримання свого чоловіка Олександра Світлані Тимофєєвій довелося бачити на власні очі. І те, що **її саму представники НЗФ не затримали разом із чоловіком, можна вважати великим фартом.**

“Сашу затримали під час перетину КПВВ “Оленівка”. Ми разом прямували з Києва до моєї хворої мами у Донецьк”, – говорить Тимофєєва. Подружжю повідомили, що зараз вони всі разом поїдуть до їхньої квартири в Донецьку проводити обшук. Під час “обшуку” у квартирі Світлані вдалося заховатися в туалеті і подзвонити рідним – сестрі в Швецію та сину в Київ – й повідомити про те, що відбувається. Окрім того, чоловік попросив Світлану вийти з квартири до матері – вона жила в цьому ж під'їзді на першому поверсі, і більше не повертатися, бо її можуть затримати також. “Ми розуміли, лихо прийшло не тільки в нашу країну і в наше місто, а й у наш дім”, – пригадує Світлана. Їй обіцяли, що після бесіди чоловіка повернуть, але ані того вечора, ані наступного, Олександра Тимофєєва не привозили. А привезли лише за півтора місяця на “слідчий експеримент”. Тоді подружжю вдалося поспілкуватися кілька хвилин: “Я дивилася в його очі і бачила в них біль, страх та жах. Ми мовчки, обнявшись стояли та плакали. За ці два місяці чоловік дуже сильно схуд і був змарнілий. При мені навіть не захотів переодягатися – потім сказав, що тіло було чорне від побоїв”.

5.2. ПОГРОЗИ ТА ВИЌЗД

Вікторія Гаррюс одразу після того, як дізналася, що чоловіка затримали, **вирішила терміново виїхати з Донецька**. Жінка відчувала, що так буде безпечніше для неї, маленького сина та дитини, яка мала народитися. Вікторія домовилася з перевізником і разом із сином поїхала з Донецька. “Дивом мені вдалося виїхати без дозволу батька”, – згадує Вікторія. На тій стороні її зустріла свекруха, вони разом сіли у потяг і вже скоро мали бути у Дніпрі. “Але раптом почалися перейми – довелося зупиняти потяг. До нього приїхала швидка і забрала мене в лікарню. Свекруха з сином поїхали далі, а я залишилася в чужому місті сама, де нікого не знала, народжувати...”, – продовжує жінка. 16 грудня 2018 року у Вікторії народилася донька.

Проте після затримання рідних не всі жінки наважуються на переїзд – більшість, сподіваючись допомогти затриманому на місці, ще не один місяць, а то й рік, перебувають на окупованій території, живучи з постійним відчуттям небезпеки й страху.

Свої два наступні місяці після затримання чоловіка Світлана Тимофеева називає пеклом. Нині вона й сама дивується, звідки мала стільки сміливості, аби намагатися з’ясувати якомога більше інформації про Олександра, самостійно ходити до “МГБ”. У відповідь під час ведення “слідства” представники НЗФ **всіляко залякували** Світлану та її стареньку і хвору матір, вимагали за звільнення Олександра гроші – 20 тисяч доларів. “Мені зателефонував невідомий номер та чоловічий нахабний голос сказав: “Света? Если не хочешь увидеть своего мужа по кускам, готовь 20 тысяч долларов. Я перезвоню”, – згадує Тимофеева. Вимагачі дзвонили багато разів, надсилали смс-повідомлення. Жінка навіть писала скаргу до “генеральної прокуратури” “ДНР” про ці випадки. Проте реакції не було.

А 7 січня 2018 року до помешкання Світлани Тимофеевої **прийшли озброєні люди у військовій формі та вимагали, аби вона відкрила двері**. “Весь підїзд чув сильний шум від ударів автоматів об мої двері. Я телефонувала у “поліцію”, просила допомогти. У мене збереглися

аудіозаписи тих дзвінків. Люди за дверима – сміялися, мовляв, вони і є поліція”, – розкажує Світлана. Жінка дуже боялась, що представники НЗФ можуть затримати і її.

Життя у страху – так про своє існування після затримання говорять дружини заручників. “Я повністю була ізольована від зовнішнього світу, не виходила з дому, не вмикала телевізор, не знала новин. Я просто сиділа, мовчала та постійно плакала”, – пригадує Світлана Тимофеева. Вона розуміла, що за нею спостерігають не тільки ті, хто затримував чоловіка, для багатьох вона ставала об’єктом осуду.

Саме про це говорить і Тетяна Лач, молода жінка з Макіївки. Її чоловіка Олександра Короля затримали також на КПВВ “Оленівка”. Сталося це 19 вересня 2017 року, коли він їхав із Волновахи додому. **“Після затримання чоловіка від мене та родини більшість знайомих та друзів відвернулися**. Ми стали наче прокажені. З нами ніхто не хотів спілкуватися, нас називали “укропами”, за очі казали, що “якби чоловік був не винний – не сидів би”. Я регулярно отримувала погрози. Мені систематично вибивали двері, пошкодили паркан, труїли мою собаку, залякували нашу родину, мене, мою маленьку дитину і маму-пенсіонерку. Доводили нас до нервового зриву. Дитина кричала, боялася, забивалася у куток і плакала, говорила: “Мама, зараз прийде поліція, нас вивезуть до лісу і з’їдять”, – говорить Тетяна Лач. Жінка майже три роки жила на непідконтрольній Україні території, але у 2020-м наважилася на переїзд із дочкою. “Мені погрожували арештувати, а дитину віддати до дитячого будинку. І ці погрози ставали більш реальними”, – пояснює вона.

Виїхала і Світлана Тимофеева. “Я збирала речі, брала лише найнеобхідніше. Страшенно плакала, тому що розуміла – сюди я більше не повернуся”, – пригадує вона.

Натомість десятки матерів та дружин полонених досі проживають на непідконтрольних Уряду України територіях, адже не можуть залишити своїх рідних – носять їм передачі у місця позбавлення волі та намагаються отримати дозволи на побачення. Деяким представники НЗФ наразі заборонили виїзд.

5.3 НОВІ УМОВИ ЖИТТЯ

“Дуже важко жити без чоловіка та далеко від дому, постійно треба думати, де брати гроші на елементарні речі – їжу, одяг”, – говорить Вікторія Гаррюс. Жінка намагається на всьому економити, аби була можливість більше передавати чоловікові до СІЗО, де його досі утримують представники НЗФ.

Перша основна проблема, з якою зіштовхуються родичі заручників, – **фінансова**. Після затримання чоловіків жінкам доводиться брати на себе тягар утримання сім'ї. “Головне для мене – забезпечити дітей та надіслати передачу чоловіку до СІЗО. Я вже нічого не кажу про себе, бо на собі економлю і відмовляю у всьому”, – зазначає Ірина Момот, яка виховує двох малолітніх дітей.

Нині Вікторія Гаррюс разом з дітьми мешкає в місті Покров Дніпропетровської області в однокімнатній квартирі. Жінка не працює, бо діти ще маленькі. Їй вдалося оформити допомогу як малозабезпеченій родині, діти безкоштовно відвідують садочок, родині надали субсидію на оплату житлово-комунальних послуг. Також держава надала допомогу у розмірі 100 тисяч гривень як дружині цивільного заручника, що постраждав за свою громадсько-політичну позицію.

Не працює наразі й Ірина Момот – вона досі перебуває у декретній відпустці. Ірина також виїхала з непідконтрольних Уряду України територій – разом зі своїми батьками та бабусею мешкає у селі Новоукраїнка Мар'їнського району Донецької області. Щомісяця вона отримує 860 гривень – соціальну допомогу по догляду за дитиною до трьох років. Інших прибутків не має. МКЧХ оплачує для Ірини навчальні курси, аби в подальшому жінка змогла працевлаштуватися. “Зараз працює тільки мій тато. Бабуся пенсіонерка, її пенсія – це дві тисячі гривень. Мама вдома, займається господарством, роботи для неї у селі немає. Я також навряд чи тут знайду роботу”, – додає Момот.

Родичі заручників потребують і **правової допомоги**. Адже, розшукуючи своїх рідних, їм

доводиться писати десятки, а то й сотні звернень в різні органи державної влади чи міжнародні інституції; самостійно вести листування з відповідними службами та установами, які займаються питанням обміну. Зокрема, Ірина Момот говорить, що для підготовки заяви до Європейського суду з прав людини їй вкрай потрібна фахова допомога юристів.

Після виїзду з окупованої території родичі заручників зустрічаються і з проблемою **відсутності житла** – їм доводиться самостійно його винаймати. Зокрема, у Світлани Тимофєєвої у Донецьку залишилося майже все майно – квартири, автомобілі, інші цінні речі. Після виїзду з ОРДЛО у лютому 2018 року Світлана разом з мамою-інвалідом оселилася в однокімнатній квартирі в Києві, яку родина орендувала з червня 2015 року. Жінка зазначає, що умови проживання дуже складні, квартира надзвичайно маленька. З 29 травня 2018 року мама Світлани Тимофєєвої офіційно була зареєстрована як внутрішньо переміщена особа в м. Києві. Після того, як Світлана з мамою отримали статус переселенців, щомісяця держава надає невелику грошову допомогу – тисячу гривень, як компенсацію витрат на житлово-комунальні послуги. Проте оренда квартири та комунальні послуги на місяць для них складають мінімум вісім тисяч гривень.

Окрім того, після пережитого у Світлани почалися проблеми зі здоров'ям. “Я була на межі зриву, бо в мене було дуже багато проблем, які я мала вирішувати. Я боялася ночі, тому що мені снився один і той самий сон: я в Донецьку, і мене переслідують”. Жінка згадує, що внаслідок тривалого перевантаження у неї стався мікроінсульт.

Ще одна проблема, про яку говорять Ірина Момот та Вікторія Гаррюс, в тому, що діти не знають або не пам'ятають тата. “Коли чоловіка затримали, сину було лише два роки, а дочці всього пару місяців. Старший батька трохи пам'ятає. Я час від часу показую їм його фотографії, кажу, що тато любить їх і скоро до нас повернеться. Сину батька дуже не вистачає. Він часто питає про нього чи просто говорить: “Мамо, поїхали до тата”.

5.4 БОРІТЬБА ЗА ЗВІЛЬНЕННЯ

Усі жінки говорять, що часто їм доводиться самостійно боротися за звільнення рідних. Одразу після затримання вони не знали, до кого звертатися, кого просити про звільнення, хто міг надати правову допомогу, кому скаржитися про випадки катувань. Часто рідні достеменно не знають про місця утримання та стан здоров'я затриманого. Аби це з'ясувати, рідні звертаються до "місцевих органів", зокрема, до "уповноваженого з прав людини" "ДНР" – Дар'ї Морозової. Письмові відповіді надходять рідко. Найчастіше в них зазначається, що інформація, про яку запитують, перевіряється.

"Та навіть якщо я знаю, що Славу утримують у СІЗО Донецька, побачення мені з ним не дозволяють", – говорить Ірина Момот. Про стан чоловіка вона вперше дізналася після звільнення у грудні 2019 року. "Колишній заручник розповів, що бачив чоловіка у підвальному приміщенні СІЗО №5 міста Донецька. В'ячеслав живий, тримається, дуже сумує за родиною", – додає Момот.

Часто родичі скаржаться на те, що не знають, яким чином звертатися до офіційних українських органів задля звільнення заручників. А після написання заяви до поліції про викрадення людини та звернення до СБУ, не мають можливості контролювати роботу української сторони.

"Окрім того, я писала листи і в МКЧХ, і в ООН, аби представники цих організацій просили про доступ до чоловіка. Поки що все марно. Звісно, я розумію, що багато що залежить не від них – "ДНР" блокує такі ініціативи", – каже дружина В'ячеслава Шаболди.

У той час, як він та чоловік Вікторії Гаррюс ще перебувають у заручниках, Олександр Тимофеев уже на волі – його звільнили 29 грудня 2019 року. Але Світлана каже, що внесення прізвища чоловіка до списку на "обмін" – це частково її заслуга. Вона переїхала до Києва і мала можливість особисто зустрічатися з чиновниками, правоохоронцями, представни-

ками різних іноземних посольств, брала участь у численних мітингах та акціях на підтримку заручників та їхніх родичів. "Тричі зустрічалася з уповноваженою з прав людини Валерією Лутковською. Зверталася до Військової прокуратури. Була двічі на особистому прийомі у заступника голови СБУ. Мала зустрічі з послами різних європейських держав в Україні. Двічі була на зустрічі з представником ОБСЄ Тоні Фрішем. "Особисто виборювала свободу чоловіка, не сиділа і не чекала, я щодня боролася за його звільнення", – наголошує Світлана.

Жінки говорять, що їм не вистачало наявності певного єдиного центру, в який родичі заручників, могли б звертатися з перших днів після затримання. Вони часто залишаються сам на сам із проблемою.

Віталій Хекало, юрист:

Перш за все потрібно подати заяву про вчинення злочину до територіального управління Національної поліції України на підконтрольній Україні території. Після внесення відомостей у ЄРДР (як показує практика, кримінальні провадження відкриваються за статтями 146 ("незаконне позбавлення волі або викрадення людини"), 146-1 ("насильницьке зникнення") або 147 ("захоплення заручників") ККУ), потрібно писати заяву до Об'єднаного центру при СБУ. Також важливо повідомити про незаконне позбавлення волі людини Моніторингову місію ООН з прав людини в Україні, МКЧХ, а у випадку, якщо життя і здоров'ю заручника загрожує серйозна небезпека – до Європейського суду з прав людини за процедурою правила 39.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

I. УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ СЛІД: УХВАЛИТИ НОРМАТИВНІ АКТИ:

- ✓ Підтримати президентський законопроект “Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей”.
- ✓ Ратифікувати Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС).
- ✓ Міністерству з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України – в найкоротші терміни розробити та подати на розгляд КМУ відповідні нормативні акти (постанови) для реалізації положень закону.
- ✓ Привести національне кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство України у відповідність до міжнародного права, зокрема, шляхом підписання Президентом України Закону України №2689 “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права”. Це дозволить підвищити якість національних кримінальних проваджень, пов’язаних зі збройним конфліктом.

ЗАБЕЗПЕЧИТИ ЕФЕКТИВНІ РЕПАРАЦІЇ:

- ✓ Забезпечити постійну присутність психолога під час звільнення осіб, позбавлених особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України.
- ✓ Розробити, з обов'язковим залученням потерпілих, ґендерно-чутливу програму репарацій для осіб, позбавлених особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх родин.
- ✓ Включити до програми репарацій надання сталої якісної безоплатної медичної та психологічної допомоги. Така допомога повинна бути ґендерно-сенситивною та має обов'язково включати консультації щодо сексуального здоров'я/життя, репродуктивних питань та комунікації з коханою людиною.
- ✓ Включити до програми репарацій надання житла для звільнених осіб, які були позбавлені особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України. Якщо такі особи досі перебувають у відповідних незаконних місцях несвободи, Україні слід забезпечити житлом безпосередньо їхні родини.
- ✓ Забезпечити доступність якісної сталої психологічної, юридичної та фінансової підтримки для родин, особливо дітей, осіб, позбавлених особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, під час такого позбавлення особистої свободи та після звільнення.
- ✓ Забезпечити дієву підтримку звільненим потерпілим із працевлаштуванням і можливою необхідною професійною перекваліфікацією.

УДОСКОНАЛИТИ РОБОТУ СЛІДЧИХ ОРГАНІВ:

- ✓ Пріоритизувати кримінальні провадження щодо злочинів, які через стигматизацію або відсутність досвіду у органів слідства та прокуратури залишались нерозглянутими.
- ✓ Розробити ґендерно-чутливі слідчі стратегії, особливо щодо ймовірних злочинів незаконного позбавлення волі, катувань, сексуального насильства, примусових зникнень, примусової праці, торгівлі людьми, депортації або насильницького переміщення населення.
- ✓ Забезпечити постійне підвищення кваліфікації та психологічну підтримку слідчих, прокурорів, суддів і працівників інших державних структур, які взаємодіють із потерпілими від тяжких порушень прав людини, воєнних злочинів і злочинів проти людяності.
- ✓ Забезпечити постійну присутність психолога під час спілкування потерпілих із правоохоронними органами/органами державної влади та на всіх етапах кримінального провадження, де залучені потерпілі.

УДОСКОНАЛИТИ РОЗРОБКУ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ОСНОВ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ:

- ✓ Забезпечити стале залучення жінок до формування та реалізації політик перехідного правосуддя, деокупації, реінтеграції та, ширше, державного управління в Україні.
- ✓ Консультуватися з потерпілими на всіх етапах розробки та реалізації політики перехідного правосуддя та примирення.
- ✓ Забезпечити якісну стратегічну комунікацію щодо різного ґендерного впливу тяжких порушень прав людини, воєнних злочинів і злочинів проти людяності та врахування особливих потреб потерпілих жінок і чоловіків у політиках перехідного правосуддя, деокупації та реінтеграції. З-поміж іншого, така комунікація повинна сприяти дестигматизації потерпілих та полегшити їхню ресоціалізацію.

ПОСИЛЮВАТИ СПІВПРАЦЮ З МІЖНАРОДНИМИ СУДАМИ ТА ОРГАНАМИ СЛІДСТВА ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ:

- ✓ На всіх етапах забезпечувати якісну співпрацю з МКС і сприяти розслідуванню Судом усіх випадків незаконного позбавлення волі у зв'язку з російсько-українським збройним конфліктом, зокрема пов'язаних із ним випадків катувань і сексуального насильства.
- ✓ Продовжувати надсилати до МКС якісні аналітичні повідомлення щодо ймовірних воєнних злочинів і злочинів проти людяності, зокрема у формі позбавлення волі, катування, нелюдського поводження, біологічних експериментів, насильницьких зникнень, сексуального насильства. Підкреслювати у таких повідомленнях до МКС ґендерну призму відповідних злочинів.
- ✓ Забезпечити сталу співпрацю з іноземними національними органами слідства та прокуратури, зокрема надавати їм необхідні докази, аби сприяти відкриттю в інших державах кримінальних проваджень за принципом універсальної юрисдикції щодо ймовірних тяжких порушень прав людини, воєнних злочинів і злочинів проти людяності у російсько-українському збройному конфлікті.

НАРОШУВАННЯ СПІВПРАЦІ З ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ:

- ✓ Включити питання різного ґендерного впливу та пов'язаних особливих потреб потерпілих від тяжких порушень прав людини, воєнних злочинів і злочинів проти людяності до відповідних державних освітніх програм і меморіалізаційних ініціатив.
- ✓ Збільшувати конструктивну співпрацю з громадянським суспільством і професійною спільнотою. Зокрема щодо документування ймовірних тяжких порушень прав людини, воєнних злочинів і злочинів проти людяності, повідомлення МКС про такі діяння, відповідно до його юрисдикції. Взаємодіяти щодо ґендерно-сенситивної допомоги особам, позбавленим особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та їхнім родинам, а також щодо інших питань перехідного правосуддя, деокупації та реінтеграції.

II. УКРАЇНСЬКОМУ ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВУ ВАРТО:

- ✓ Забезпечити ґендерно-чутливе документування ймовірних тяжких порушень прав людини, воєнних злочинів і злочинів проти людяності.
- ✓ Надсилати повідомлення про задокументовані злочини до МКС і підкреслювати їхню ґендерну призму.
- ✓ Налагодити взаємодію з українськими правоохоронними органами, зокрема Департаментом з нагляду за розслідуваннями злочинів, учинених в умовах збройного конфлікту Офісу генерального прокурора України, а також нещодавно створеними відповідними підрозділами в СБУ і Національній поліції, сприяти комунікації звільнених заручників та їхніх рідних із слідчими та прокурорами, проводити роз'яснювальну роботу серед потерпілих щодо необхідності співпраці з правоохоронними органами задля встановлення правосуддя.

III. МІЖНАРОДНИМ ПАРТНЕРАМ УКРАЇНИ ВАРТО РОЗГЛЯНУТИ МОЖЛИВІСТЬ:

- ✓ Введення або посилення санкцій та інших обмежувальних заходів щодо осіб, причетних до вчинення тяжких порушень прав людини, воєнних злочинів і злочинів проти людяності у російсько-українському збройному конфлікті.
- ✓ Посилити надання професійної та технічної підтримки органам слідства, прокуратури та судочинства України щодо ґендерно-сенситивного підходу до роботи з імовірними тяжкими порушеннями прав людини, воєнними злочинами та злочинами проти людяності і потерпілими від них.
- ✓ Підтримати відкриття кримінальних проваджень щодо ймовірних тяжких порушень прав людини, воєнних злочинів і злочинів проти людяності у російсько-українському збройному конфлікті, зокрема за принципом універсальної юрисдикції.

